Бүхы оронуудай пролетаринар, нэгэдэгты!

БУРЯАД ҮНЭН

СОВЕТСКЭ СОЮЗАЙ КОММУНИС ПАРТИИН БУРЯАДАЙ РЕСПУБЛИКАНСКА КОМИТЕДЭЙ, БУРЯАДАЙ ССР-эй ВЕРХОВНО СОВЕДЭЙ, МИНИСТРНҮҮДЭЙ СОВЕДЭЙ ОРГАН

…най 1921 оной …н 21-һээ гарана. | № 293 (18616) | 1990 оной декабриин 22, суббото | Сэн 3 мүн.

…уряадай ССР-эй Верховно Соведэй гурбадахи сесси

… ССР-эй Верховно Соведэй гурбадахи сесси үсэ… …кабриин 21-дэ үдын һүүлээр хүдэлмэриеэ дүүргэ…

… хүдэлмэрие республикын Верховно Соведэй Тү… С. Н. Булдаев хүтэлбэрипөө.

… зүбшэхэ зүйлдэ табигдаһан гол асуудалнуудые …лсэхэһээ урид 15 минутын туршада республикын …да хабаатай элдэб асуудалнуудаар үгэ андалдаан …радай депутадууд Е. К. Ханхалаев, А. Н. Очиров, …аев, Н. Ю. Мадуев, Г. К. Языков, В. С. Борисов, …ов гэгшэд элдэб ондоо темэнүүдээр һанамжа ду…дые оруулһан байна. Жэшээлхэдэ, арадай депу… Мадуев Буряад арадай национальна һайндэр — …ай» үдэрые республикын Верховно Совет амарал… …гэжэ соносхохо ёһотой байгаа гэжэ дурадхаба.

… ССР-эй Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшын ор… А. Тарасюк республикын арадай депутадуудай …дта харюунуудые үгэбэ. Арадай депутат А. Л. Гу…Үдын 41-дэхи кварталда шэнэ һургуули барилгын …й ,арадай депутат А. И. Воротников Гусиное Озе…да болоһон гал түймэртэ хохидоһон хүнүүдтэ ямар … үзүүлжэ байдаг, ямар барилгын хэгдэжэ байдаг …лта хэһэн байгаа.

…икын Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшын ор… А. Тарасюгай арадай депутадуудта үгэһэн харюу … гэжэ сесси тоолоод, энэ асуудалаар нүхэр Тара… …адахи сесси дээрэ шагнаха гэһэн шиидхэбэри аба…

Сов…кын элүүрые хамгаалгын министр В. В. Тармаев …дай депутадуудай гүйлтаар ажахы эрхилэлгын шэ…рганuудай элүүрые хамгаалгын эмхи зургаануудта …эбтэрүүлэгдэжэ байдаг тухай мэдээсэл хэбэ. Зо…цинскэ талаар хангалгые һайжаруулха тухай асуу…дай депутадууд Н.-Ц. Ч. Дабаев, А. К. Вершинин, …сов, М. П. Рябов, Н. П. Оленников болон бусад

…Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй болон Мини… Соведэй орган болохо «Бурятия» газетын, мүн …эн» газетын редакторнуудые нюусаар дуугаа үгэ…а. Нюусаар дуугаа үгэлгын дүнгүүдээр «Бурятия» …едактораар Валерий Базарович Бадмаев, «Буряад …тын редактораар Цыдып Балданович Цырендор…гдаба. Энэ үдэр һунгалтада хабаадаһан арадай …дуудай 105-ниинь В. Б. Бадмаевай түлөө, арадай …т Ц. Б. Цырендоржиевай түлөө дуугаа үгөө.

Тэрэнэй һүүлээр Верховно Соведэй Түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшо В. В. Саржан «Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй комитедүүдэй бүридэлдэ зарим тэды хубилалтануудые оруулха тухай» Верховно Соведэй Президиумэй шиидхэбэрие арадай депутадуудта мэдээсэбэ.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Арадай хэрэглэмжын эд бараа үйлэдбэрилгын, худалдаа наймаанай, ниитын эдеэ хоолой, ажаһуудалай болон бусад хангалгын талаар комитедэй түрүүлэгшээр арадай депутат В. С. Худугуевые, арадай депутат В. Е. Тугутовые Зоной элүүрые хамгаалгын, эхэнэрнүүдэй ажалай ба ажаһуудалай эрхэ байдалые, эхэнүүд ба үхибүүдые, гэр бүлэнүүдые, ветеранууд болон инвалидуудые хамгаалгын талаар комитедэй гэшүүнээр, арадай депутат В. Ж. Сыреновые Эрдэмэй, арадай эрдэм һуралсалай ба хүмүүжүүлгын, соёлой ба спортын, залуушуулай хэрэгүүдэй талаар комитедэй гэшүүнээр һунгахые нүхэр Саржан дурадхаа.

Республикын Верховно Совет эдэ дээрэ заагдаһан нүхэдые һунгаха гэһэн шиидхэбэри баталан абаба.

Республикын Верховно Совет сессиин зүбшэхэ зүйлэй удаадахи асуудал —«Депутадуудай эрхэ түлөөлэлгые болюулха ба һунгалта зарлаха тухай» асуудал зүбшэн хэлсэбэ.

Арадай депутат М. Х. Харанутовай республикын худалдаа наймаанай министрээр, арадай депутат Н. Ю. Мадуевай соёлой министрээр томилогдоһонтой дашарамдуулан, эдэ хоёр болзорһоо урид депутадайнгаа эрхэ түлөөлэлгые болюулба гэжэ тоологдобо. Ушар тиимэһээ һунгуулиин Геологическа 23-дахи, мүн һунгуулиин Заудинска 26-дахи округуудта 1991 оной февралиин 24-дэ арадай депутадуудай һунгалга үнгэргэхэ гэһэн шиидхэбэри Верховно Соведэй сесси баталан абаба.

Республикын юстициин министр Ю. Б. Цыренжапов «Арадай судьянар тухай» мэдээсэл хээ. Верховно Соведэй сесси нүхэр Н. П. Яжиновые Гусиноозёрскын городской сүүдэй судьягаар батална.

Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй Түрүүлэгшэ С. Н. Булдаев удаань РСФСР-эй арадай депутадуудай ээлжээтэ бэшэ съездын хүдэлмэри тухай хөөрэжэ үгэбэ.

Улаан-Үдэ хотын ахамад архитектор П. Г. Зильберман «Улаан-Үдэ хотын городской Соведэй мэдэлэй газарай хилын проект» зүбшэн хэлсэхые сессидэ дурадхаа. Тус асуудал һайнаар хаража үзэһэнэй һүүлээр удаадахи сесси дээрэ баталха гэһэн шиидхэбэри абтаба.

Энээгээр Буряадай ССР-эй арбан хоёрдохи зарлалай Верховно Соведэй гурбадахи сесси хүдэлмэриеэ дүүргэбэ.

…ИД ХУРСА ХӨӨРЭЛДӨӨН БОЛОБО

… ССР-эй Верховно …рбадахи сесси дээ… …ликымнай ажабай…та холбоотой, мү…ай шухала зүйлнүүд, … дэлгүүрэй экономи…рын асуудалнуудые … хурдадхаха талаар … Буряадай ССР-эй … бюджет байгуулха …радай ССР-эй ара…дуудта һунгагшадай …ануд тухай, Буряа… Верховно Соведэй … тухай, Буряадай …ховно Соведэй, Ми… Соведэй хэблэл …айгуулха тухай асуу… зүбшэн хэлсэбэ. … асуудалнууд ондо …л бодолой, үгэ бу… оршон байдалда …сэгдэбэ. Жэшээлхэ…иин 19-дэ Верховно …омитедэй түрүүлэг… Павлов «Буряадай …эри гүрэнэй бэшэ …рим» гэһэн асууда…едэй гэшүүдэй ур… зүбшэн хэлсэхэ …лһан нэмэлтэнүүд …тануудые соносхо…нь гэхэдэ, тус Дү…иин түрүүшын үдэр …эдөө, Верховно Со…едүүдтэ үшөө да… үзэхыень сесси ду…айгаа ха юм. …эшье, энэмнай орёо …лоно. Гүрэнэй зөө…ха, арендээр үгэхэ, …дэй мэдэлдэ үгэ…й ямар зөөри (энэнь …аймаанай, ниитын эдеэ хоолой, заһабарилга-барилгын эмхинүүдтэ нэн түрүүн хабаатай) хүн зондо худалдахаб, худалдаһан зөөриингөө мүнгые хэндэ үгэхэб, хэды шэнээн саг соо худалдажа абагшад объектнүүдээ тэрэл хэбээрнь байлгахаб гэхэ мэтэ олон асуудалнууд гаража ерэнэ. Жэшээлхэдэ, эд бараа худалдадаг магазин 5 жэл соо эд бараа худалдадаг зандаа нэгэл шэглэлтэй байха ёһотой гэжэ тус Дүримэй нэгэ статья соо бэшэгдэбэ. Харин тус Дүримэй проект соо 2 жэл гэһэн болзор заагдаһан байгаа юм.

— Буряадай ССР-эй зөөри гүрэнэй бэшэ болгохо тухай асуудал шиидхэхээр болонхой Бидэ бодото ажабайдалһаа хойнтожо ябаха ёһогүйбди. Тиимэһээ тус Дүримые түрүүшын уншалгаар, даб дээрэ баталан абахые дурадханаб,— гэжэ Верховно Соведэй Промышленностиин талаар комитедэй түрүүлэгшэ Н. А. Астапенко хэлэбэ.

Тиихэдэнь арадай депутат А. Ф. Покацкий:

— Зөөри тухай Хуулиин абтаагүй байхада, тус Дүрим баталха гээшэ ямар юм, гүрэнэй зөөри худалдажа абаһан хүнэй тэрэнээ саашань бүри үнэтэйгөөр худалдаха болоо һаань, яаха гээшэбибди?—гээд асууба. Тодорхойлон хэлэбэл, энэ асуудал зүбшэн хэлсэхэ үедэ элдэб хүшэр асуудалнууд дайралдаа һэн.

«Буряадай ССР-эй 1991 оной бюджет байгуулха тухай Хуулиин» проект зүбшэн хэлсэлгэ нилээд һонирхолтойгоор үнгэрбэ.

Арадай депутат В. О. Гейдебрехт тус Хуулиин проект соо ойлгосогүй юумэн олон гэжэ мэдүүлээд:

— Бүхы нютагай Соведүүдэй ажал ябуулга тус Хуулида түшэглэхэ ёһотой. Тиимэһээ нютагай Соведүүдэй бюджет тухай энэ хуули соо тодорхойгоор хэлэгдэхэ ёһотой.

Олзо оршоһоо ороһон налог, яла түлэлгэһөө ородог районой, сельскэ, поселково мүнгэн болон бусад түлбэри Соведүүдэй бюджедтэ орохо тухай тодорхойгоор хэлэгдээгүй байба. Тиимэһээ республикын бюджедтэ оруулагдаһан мүнгэн удаань районно Соведүүдтэ хубаарилагдаха болоно гэһэн тобшолол арадай депутадууд хэбэ. Республикын Верховно Совет эдэ бүхы ойлгосогүй зүйлнүүдые тодорхойлһоной удаа «Буряадай ССР-эй 1991 оной бюджет байгуулха тухай» Хуули олоной дуугаар батална.

Тэрэшэлэн Буряадай ССР-эй Верховно Соведэй, Министрнүүдэй Соведэй хэблэл эмхидхэн байгуулха, газетын редакторнуудые баталха тухай асуудал хаража үзэбэ. Тус асуудалаар республикын Верховно Соведэй Түрүүлэгшын нэгэдэхи орлогшо В. В. Саржан мэдээсэл хэһэн байгаа. Удаань үгэ хэлэлгэн эхилээ.

— Шэнэ газетэтэй болохо гээшэ ехэ удхатай хэрэг болоно. «Манай республикын нютагай Соведүүдэй ажал ябуулга, экономикын ба соёлой хүгжэлтэ һайнаар харуулагдаха ёһотой. Манай «Правда Бурятии» газетэ соёлой ажабайдалые муугаар харуулдаг юм. Тодорхойлбол, театрай ажал ябуулагшадай съезд тухай, монгол ба хитад артистнуудай гастрольнууд тухай нэгэшье юумэ уншагшадтаа мэдээсээгүй. Минии бэшэһэн гурбан статьягай нэгэниинньшье тус газетэдэ толилогдоогүй байһаар,— гэжэ арадай депутат Н. Ю. Мадуев хэлэбэ.

Арадай депутат Л. Ф. Титов үгэ хэлэхэдээ: «Правда Бурятии» газетэдэ Соведүүдэй хүдэлмэри муугаар, дутуугаар харуулагдадаг байгаа. Шэнэ газетын гарахаяа байһанда баяртайбди. Зүгөөр Соведүүдэй хүдэлмэри тухай ганса ород хэлэн дээрэ бэшэ, мүн буряад хэлэн дээрээ буряад зон уншаха байгаа. Тиихэдэ тус газетын редакторые хоёр хүнһөө али нэгыень шэлэхээр һунгаха байгаабди,— гэжэ тэрэ һанамжалба.

Арадай депутат В. В. Устинов:

— «Правда Бурятии» газетэ Соведүүдэй хүдэлмэри муугаар харуулдаг. Мүнөө өөрын газетэтэй болоходомнай, һунгагшад манай хүдэлмэри тухай һайнаар, ехээр мэдэдэг болохонь дамжаггүй.

Арадай депутат В. Ц. Будаев үгэ хэлэхэдээ, «Бурятия» гэжэ газетэеэ ород ба буряад хэлэн дээрэ хэблэхэ ёһотой байгаабди. Соведүүдэй газетэ юундэ буряад хэлэн дээрэ гараха ёһогүйб?— гэһэн асуудал уншагшад үнэхөөрөөшье табижа болохо байна бшуу,—гээд тэрэ тэмдэглэбэ.

Арадай депутат Л. Ч. Нимаева үгэ абахадаа, «Бурятия» гэжэ газетэородшье, мүн буряадшье хэлэн дээрэ хэблэжэ гаргахада, болохо байгаа гэбэ.

Республикын Верховно Соведэй, Министрнүүдэй Соведэй орган болохо «Бурятия» гэжэ газетэ тухай 20 гаран депутат үгэ хэлээ.

«Бурятия» гэжэ газетэ ород хэлэн дээрэ гаргаха гэһэн шиидхэбэри Верховно Совет баталан абаба.

С. ОЧИРОВ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Буряадай ССР-эй арадай депутадууд сессиин забһарлалгын үедэ.
С. БАЛДУЕВАЙ фото.

…ҮҮШЫН …ШЭЭЛНҮҮД …АГДАА

Хамниин совхозой Бүргын отделениин олохон малшад ерээд байһан малай үбэлжэлгын түрүүшын бэрхэшээлнүүдые амжалтатай дабажа, даалгагдаһан үхэр, буруунуудайнгаа хүсэ шадалыень алдахуулхагүй гэжэ оролдон хүдэлжэ ябана. Энээндэ жэшээ болгон, Урда-Тужын мал адуулагшадай эрхилжэ ябаһан ажал хэрэгыень онсолон дурдамаар. Сергей Ринчинович Дармаевай ударидадаг бишыхан коллектив залуу эбэртэ бодо мал харууһалдаг юм. Тэрээнтэй суг хамта Анатолий Доржиев, Баир Гомбоев гэгшэд ажалладаг байна. Эндэхи гүүртын малшад нэгэшье толгой мал гарза хоролтодо оруулангүйгөөр, энэ жэлэй үбэлжэлгые амжалта түгэс дабажа гарахаар хараална.

Мал шахан таргалуулдаг гүүртын ажал хэрэгынь баһал урагшатай юм. Бадма Очировай хүтэлбэрилдэг гүүртын мал адуулагшад октябрь һарын тэнгээр 167 толгой эрэ хашарагуудые даажа абаһан байна. Энэ коллективтэ Цырен-Доржо Цыбенов Санжай Батуев хоёр хүдэлдэг. Эдэнэрэй харууһалһан малынь ерэхэ жэлэй нэгэдэхи кварталай түсэбэй дүүргэлтэдэ хүндэ шэгнүүртэйгээр эльгээгдэхээр түсэблэгдэнэ.

М. ДАГБАЕВА.
Захааминай район.

СССР-эй Арадай депутадуудай дүрбэдэхи съезд

ОРОНОЙ ЕРЭЭДҮЙ ШИИДХЭГДЭНЭ

А.А .Акаевай түрүүлэлгэ доро үнгэрһэн декабриин 20-ной үглөөнэй заседани дээрэ депутадууд секретариадай хүтэлбэрилэгшын орлогшо **С. Б. Станкевичэй** мэдээсэлые шагнаба. СССР-эй арадай депутадуудһаа, ороной эрхэтэдһээ 4 мянга гаран хандалганууд съездын нэрээр ерээ. Политическэ, экономическа, хуулиин талаар байдалые тогтонижоруулха талаар тодорхой хэмжээнүүдые абаха бээз гэжэ хүнүүд съездэдэ найдана гэжэ тэрэ мэдээсэбэ.

Союзай шэнэ Хэлсээнэй проект тухай асуудал бэшэгүүдтэ илангаяа шангаар табигдана. Союзай Хэлсээ баталха хэрэгтэй гэжэ хандалгануудай олонхи авторнууд тоолоно.

Украинаһаа, Эстониһоо, Латвиһаа ерэһэн олон бэшэгүүд болон телеграммануд соо Союзай Хэлсээе баталхагүй гэһэн эрилтэ бии, тэрэ «республиканuудай бүрин эрхэтэ байлгые лаб хангаагүй, тэдэнэй бодото аша туһада харюусанагүй» гэжэ бэшэнэ. Гэхэтэй хамта Эстониин, Латвиин ородоор хэлэдэг хүн зон Союзые бүрин бүтэн байлгаха асуудалаар референдум үнгэргэхэ, зарим республиканuудта Президентскэ хүтэлбэри тогтоохо тухай асуудал табина.

Депутадууд **А. Г. Журавлев, З. П. Смолина, А. Л. Плотников, Э. И. Сандуляк, В. В. Рюмин** гэгшэд съездын хүдэлмэридэ хабаатай зарим асуудалнуудые табиба.

Союзай шэнэ Хэлсээнэй ниитэ бодомжо ба тэрэниие баталха гурим тухай асуудалаар үгэ хэлэлгые эхилхэ зуураа, Магнитогорскын гүрэнэй багшанарай институдай ректор **В. Ф. Романов** СССР-эй бүридэлһөө зарим республиканuудай гараха арга боломжо тухай асуудалнуудта анхаралаа хандуулба. Тэрэнэй һанамжаар, «хэниишье хүсөөр бариһанай хэрэггүй». Хүн бүхэндэ тон шухала асуудалаар референдум үнгэргэхэ хэрэгтэй.

Шэнэ Хэлсээн бүхы республиканuудай үндэһэн аша туһада тааража, бүхы совет хүнүүдэй хуби заяае гол түлэб тодорхойлхо ёһотой гэжэ депутат **К. Махканов** тоолоно. Тэрэнэй һанамжаар, СССР-эй һандаран һалаа һаа, хэдэн арбаад гүрэнүүд бии болохо, илангаяа нацинуд хоорондын харилсаануудай, газар дайдын талаар хүлеэгдээгүй бэрхэшээлтэй шэнэ асуудалнууд бии болохо.

Хэлсээндэ гар табилгые удаарулха ябадал орон соохи политическэ ба экономическа орёо хүшэр байдалые тогтонижоруулха дурагүй хүнүүдтэ зохид боложо үгэхэ гэжэ Таджигай ССР-эй президент тоолоно.

Ороной экономическа байдалые гуримшуулан һайжаруулха, гүйсэдхэхы засагай байгууламжые, хубилгаха талаар СССР-эй Президентын хүсэлэл оролдолгонуудые дэмжэжэ байһанаа үгэ хэлэгшэ элирхэйлбэ.

Ниитын зөөрие үндэһэн болгодог, хүниие хүнэй дарлаха байһан зандань үлөөхэ гээшэ гуримгүй социалис гүрэниие мүнөөдэр эгээл шухала асуудал болоно гэжэ национальна политикын ба нацинуд хоорондын харилсаануудай талаар Национальностьнуудай Соведэй комиссиин гэшүүн **С. В. Ангапов** хэлэбэ. Нацинуд хоорондын хёмороо зүришэлдөөнүүдтэ зүб сэгнэлтэ үгэжэ, национальна асуудалые шиидхэхэ талаар үгэ хэлэгшэ һанамжануудаа хэлэбэ. Үгэ буляалдаануудта, митингнүүдтэ бэшэ, харин колхозой поли дээрэ, хүдэлмэришэдэй коллективтэ хамтаараа ажаллаха үедэ, мүн дайшалхы баатаршалгануудта элдэб үндэһэ яһатанай хүнүүдэй ёһотой хани барисаан мүндэлдэг гэжэ тэрэ хэлэбэ.

Нэгэдэмэл гүрэниие һандаргахадаа, тэрэниие юугээр һэлгэхэб гэжэ тодорхойлхо ёһотойбди гээд парламентска комиссиин түрүүлэгшэ **А. А. Денисов** тэмдэглэбэ. Энээнэй тулада гүрэн гээшэ юун гээшэб, юунэй түлөө байдаг юм гэһэн асуудал шиидхэхэ хэрэгтэй. Марксизмын һургаал энэ хэрэгтэ ехээр туһалхагүй гэжэ эрдэмтэн мэдүүлбэ. Хүнүүдэй бүлэгүүдэй, соёлой, ангиин, национальна, политическэ ба бусад зүришэлдөөнүүдые зайсуулхын тулада нэн түрүүн демократическа гүрэн байгуулагдадаг.

Арадууд болон нацинуудай сүлэгдэһэн, хардажа гүрдэгдэһэн Сталинай үеын эшхэбтэр зүдэг указуудые болюулхые проектно-барилгын «Калмсельхозводопровод» нэгэдэлэй начальник **В. М. Бимбаев** уряалба.

Федерациин бүхы байгууламжануудта — союзна ба автономито республиканuудта, автономито областьнууд болон округуудта, гүрэнэй байгуулганuудгүй арадуудта Союзай Хэлсээндэ гар табиха эрхэ олгогдохо ёһотой гэжэ Хальмагай түлөөлэгшэ тоолоно.

Союз тухай референдум үнгэргэхэ дурадхалые дэмжээд, тэрээн дээрэ гүрэнэй нэрэ тухай асуудал шиидхэгдэхэ ёһотой гэжэ депутат хэлэбэ.

Хэрбээ манай Союзай һандаран һалаа һаа, орон дотор хуулиин талаар эмхи гуримгүй байдал тогтохо, манай гүрэндэ дэлхэйн гүрэнүүд этигэхээ болихо, юуб гэбэл, иимэ Союз уласхоорондын хэлсээнүүдые бэелүүлгые лаб хангаха, хилэнүүдэйнгээ аюулгүй байлгые сахиха аргагүй болохо ха юм, — гэжэ залуушуулай хэрэгүүдэй асуудалаар СССР-эй Верховно Соведэй комитедэй түрүүлэгшэ **В. И. Цыбух** хэлэбэ. Саашань залуушуулай ерээдүйн ССР Союзай хуби заяантай холбоотой байһан асуудалда депутат тогтобо.

«Союз» гэһэн депутадуудай бүлэгэй түрүүлэгшэнэрэй нэгэн, национальна политикын ба нацинуд хоорондын харилсаануудай талаар СССР-эй Верховно Соведэй комиссиин гэшүүн **А. Г. Чехоев** үгэ хэлэхэдээ, Союзай шэнэ проект тушаа хамтын һанамжые найруулба. Союзай шэнэ хэлсээнэй проект мүнөө үеын политическэ бодомжонуудые харуулна, холын хараа шэглэлтэй бэшэ гэжэ тэрэ хэлэбэ.

СССР-эй Гадаадын хэрэгүүдэй министр **Э. А. Шеварднадзида** үгэ үгтэнэ.

Хоёр хубиһаа бүридэһэн богони мэдүүлгэ хэхэ һанаатайб гэжэ тэрэ хэлэнэ. Түрүүшынхинь, үсэгэлдэр манай зарим ветерануд үгэ хэлэхэдээ, сэрэгүүдые Персидскэ тохой руу эльгээхыень Президентые, ороной хүтэлбэрилэгшэдые хориһон декларации баталан абаха тухай асуудал табина һэн. Энэнь минии тэсэбэри һалгааба.

Персидскэ тохойдо юун болоно гээшэб? Орон доторoo, харин гүрэнүүдтэ олон дахин үгэ хэлэхэдэ, энэ асуудалаар Советскэ Союзай һайса бодожо үзэгдэһэн политика тушаа хэлэһэн байнаб. Ирагай гүрэнтэй хани ёһоной холбоо унинэй бэелүүлдэгбди, теэд өөрыгөө хамгаалха аргагүй энэ багахан гүрэниие булимтарха ябадалтай эбсэхэ ямаршье эрхэгүйбди. Бэшээр һаа, политическэ шэнэ бодомжын гол ёһонуудые баталха талаар бидэ бүгэдэнэй, бүхы ороной, манай бүхы арадай һүүлэй жэлнүүдтэ хэһэн бүхы юумые һалгааха зэргэтэй болохобди.

Хоёрдохинь. Совет хүтэлбэрилэгшэдтэ энэ талаар ямаршье түсэбүүд үгы, нэгэтэ бэшэ тайлбарилһан байнаб, Верховно Соведтэ М. С. Горбачев энээн тухай баһал хэлээ һэн. Гэхэ зуура гадаадын хэрэгүүдэй министр Персидскэ тохойдо сэрэгүүдые буулгаха түсэбтэй гэһэн зэмэлэлгэнүүд хэлэгдэһээр. Иимэ түсэбүүд оройдоошье байгаагүй, нэгэшье хүн нэгэшье сэрэгэй албатаниие, Советскэ Союзай Зэбсэгтэ Хүсэнүүдэй нэгэшье түлөөлэгшые тиишэ эльгээхэ гэнэгүй гэжэ би тайлбарилаа һэм.

Гурбадахи асуудал. Хэрбээ гансашье Иракта бэшэ, мүн ямаршье ондоо орондо совет эрхэтэдэй аша туһын хохидоо һаань, нэгэшье хүнэй хохидоо һаань, Совет правительство, совет орон эрхэтэдэйнгээ аша туһые хамгаалха юм гэжэ хэлэһэнээ, үшөө дахин батадханаб. Депутадууд энэ талаар совет хүтэлбэрилэгшэдые дэмжэхэ ёһотой гэжэ бодоноб.

Дотоодын хэрэгүүдэй министрые зайсуулжа шадаабди гэжэ парламентын хоёр гэшүүдэй мэдүүлһэниинь дэмы бэшэ гэхэ байнаб. Гадаадын хэрэгүүдэй министртэй тоосохо сагынь ерэбэ гээшэ гү? Энэ мэдүүлгэнь дэлхэйн бүхы хэблэлдэ, манай газетэнүүдтэ тараа. Министрэй нэрээр, правительствын нэрээр иимэрхүү мэдүүлгэнүүдые хэхын тула полковнигой погонуудтай үнэхөөрөө залуу эдэ хүбүүд тиимэл һаа зоригтой, зүрхэтэй юм гү? Энээнтэй дашарамдуулан, гадаадын политическэ албан зургаанай толгойлогшо ехэ политикада хабаададаг хүнэй нэрэ хүндые хамгаалха шухала гэжэ хэлэбэ.

Тохёолдоһон байдал хадаа реформаторнуудай болон хархис хүсэнүүдэй хоорондохи шанга тэмсэлэй үрэ дүн болоно. Партиин XXVIII съезд дээрэ иимэ тэмсэл эхилээд, түрүү үзэлтэй делегадууд нэрэтэй түрэтэйгөөр энэ тэмсэлдэ илалта түйлаа һэн гэжэ үгэ хэлэгшэ һануулба.

Горбачевые, Шеварднадзиие, үшөө хэдэн хүнүүдые хардажа гүрдэнэ гэһэн тобшолол хэхээр үшөө хэдэн жэшээнүүдые СССР-эй МИД-эй хүтэлбэрилэгшэ хөөрүүлээ.

Михаил Сергеевич Горбачевто гүнзэгы баяр баясхалан хүргэнэб гэжэ тэрэ хэлэбэ.—Би тэрэнэй нүхэрынь болоноб, ходо дэмжэдэг байгааб, наһанайнгаа һүүлшын үдэр хүрэтэр хубилган шэнэдхэлгын, демократи үргэдхэлгын үг зорилгонуудые дэмжэхэб гэжэ тэрэ мэдүүлбэ. Уласхоорондын оршомдо бидэ айхабтар ехэ хэрэгүүдые бүтээгээбди. Тушаалһаа бууха гээшэ минии уялга болоно. Манай орон дотор боложо байһан хэрэгүүдтэй, манай арадай урда байһан туршалгануудтай эбсэжэ шадахагүй байнаб гэжэ тэрэ мэдүүлбэ.

Һүүлдэнь элидхэлые зүбшэн хэлсэлгэдэ **П. М. Таланчук, А. А. Акаев, Ю. Р. Боярс, З. И. Терехова, С. И. Гуренко, Т. И. Горинов, Р. К. Оджиев, Ю. В. Голик** болон бусад үгэ хэлэһэн байгаа.

Һүүлдэнь Съезднүүдэй ордон соо М. С. Горбачев, Н. И. Рыжков гэгшэд хүдэлмэришэн ангиие түлөөлһэн депутадуудтай уулзаа.

Үсэгэлдэр съезд хүдэлмэриеэ үргэлжэлүүлбэ.

(ТАСС).

Ороной байдал ба кризисэй үзэгдэлнүүдые зайсуулха тухай

М. С. ГОРБАЧЕВОЙ хэлэһэн түгэсхэлэй үгэ

Хүндэтэ арадай депутадууд! Гансашье съездын бэшэ, харин манай ороной ажабайдалай гол асуудалаар болоһон үгэ буляалдаан тухай өөрынгөө һанамжануудаа хубаалдахыемни, зарим тэды хараа бодомжонуудаа хэлэхыемни, өөртөө хэһэн тобшололнуудаа элирхэйлхыемни зүбшөөгыт.

Бүри элидхэл бэлдэхэдээ, тус съезд урдахи съездһээ илгаатай байха ёһотой гэжэ һанаа һэм. Тодорхой зүйлнүүд дээрэ, дурадхалнуудые зүбшэн хэлсэлгэ болон тодорхой шиидхэбэринүүдые гаргалга дээрэ тэрэ гол анхаралаа хандуулха ёһотой. Юрэдөөл, яаха аргагүй бүтэмжэтэй байха. Мүнөөшье би иимэ һанамжатайб. Мүнөөнэй байдал тухай олон юумэн хэлэгдээ, тиихэдээ элдэб хараа бодомжотойгоор, шууд сэхээр хэлэгдээ, бидэнэй бултаниие хүлгүүлдэг, зобоодог, съездһээ хүнүүдэй харюу хүлеэдэг гол асуудалнууд залан шууд табигдаа. Тиимэһээл, минии хэлээшээр, бүтэмжэтэй оршон байдал хэрэгтэй.

Митингнүүд, политическэ хоосон үгэ хүүр, бээ бээ гэмнэлгэ, хоёрой хоорондо хэлбэлзэлгэ хүрөө болоо, доройтолгые зайсуулха талаар хараалагдаһан үйлэ хэрэгүүдээр программые хамтын оролдолгоор зохёохын тула бүтэмжэтэй бүхы арга боломжонуудые, съездын бүхы хүсэ шадалые элсүүлхэ хэрэгтэй. Энэл мүнөө үедэ манда тон шухала болонхой, мүн мэдээжэ зорилготойгоор түрүүшын үдэртэ зорюута дэбэргэгдэһэн ябуулганuудые хараада абаагүй һаа, бүхы дээрээ үгэ буляалдаан шүүмжэлхы хараатайгаар үнгэржэ, заримдаа бүришье хурсадажа, гэхэ зуура бүтэмжэтэйгээр, удха түгэсөөр болоһон байна.

Хүнүүдэй амгалан тайбанаар ажаһуухын, ажаллахын, тэдэнэй урда бии болоһон хүшэр асуудалнуудые шиидхэхын, гэдэргээ бусажа, үнгэрһэн сагай эрхэ байдалда харюунуудые бэдэрхэ бэшэ, харин хубилалтануудые заатагүй үргэлжэлүүлхын тула мүнөө үедэ юу хэхэ хэрэгтэй гэбэл, бидэ булта нэгэн һанамжатайбди — гүрэнэй болон ниитын гурим журамые бэхижүүлхэ, эрхэ байдалые тогтууритай болгохо хэрэгтэй байһыень онсо тэмдэглэхэ зэргэтэйб. Үнгэрһэн ажабайдалдамнай харюунууд олдохогүй.

Түбэй засаг тушаа хурса шүүмжэлэл, үнэн зүб эрилтэнүүд үсөөн бэшээр хэлэгдээ. Процентээр тоолоо һаа, гол хубинь Президентдэ тудаха ёһотой хаш. Минии хэлэһэнэй ёһоор, тэдэ гол түлэбөөрөө зүб, мүн засагай зургаанууд тэдэниие бэелүүлхэ ёһотой. Бидэнэр булта энээнэй түлөөбди гэжэ тоолоноб, мүн республиканuудай бүрин эрхэтэ байдалтай боложо байха үедэ гурим тогтоохо, эрхэтэдэй өөрынь аюулгүйе болон зөөриинь бүтэн бүрин байлгые, Конституциин үндэһэн шухала дүримүүдые хамгаалха, хуули ёһо батадхаха гэһэн зорилго хадаа түбэй, республиканска, нютагай зургаануудай хоорондоо эбтэй ябуулгануудые бэелүүлхэ эрилтэ табижа байһаниие бидэ ойлгонобди гэжэ найданаб. Тиин эндэ бээ бээ гэмнэхэ, харшалха һэдэлгэнүүдэй хэгдэһэн хадань энэ зам, илангаяа мүнөөнэй байдалда, бүтэмжэтэй бэшэ, тэрэниие эрид буруушааха хэрэгтэй гэжэ тооложоб. Энээн тухай ондо ондоо шэглэл баримталдаг депутадууд хэлээ гээшэ. Эсэсэй эсэстэ арадай, ороной аша туһа юунһээшье үлүүгээр сэгнэгдэхэ ёһотой, энэ ушараар политическэ элдэб ааша гаргахань, хоорондоо буляасалдаха гээшэ харюусалгагүй ябадал болоно. Энээниие манай арад зүбшөөхэгүй, буруушааха. Юундэб гэхэдэ, бидэнэй иимэ замаар ошоо һаамнай, юушье ойлгохо дурагүй байһамнай, орон дотор юунэй боложо байһые хүсэд мэдэрээгүймнай элирхэ бшуу.

Энээнһээ уламжалан, дээдэ шатын зарим хүтэлбэрилэгшэдэй үгэнүүдтэ харюу үгэнгүй байха аргагүйб. Түбһөө мэдэлтэй байлга тухай асуудалые дэбэргэжэ, бүрин эрхэтэ байдал тухай асуудалые тон түрүүн бидэ табяа һэмди гэжэ тэдэнэй баталхань хүрөө болоо. Өөһэдынгөө тушаалнуудта тэдэнэй бии болохоһоо бүри урид энэ асуудал табигдаа юм. Тииһээ тиитэрээ национальна асуудалаар абтаһан шиидхэбэринүүд, программанууд соо тэрэ оруулагдаһан байха. Энэнь бүгэдэндэ мэдээжэ.

Өөһэдынгөө олонациональна гүрэниие иимэ байдалда орхихо эрхэгүйбди. Тиимэһээ гүнзэгы хубилалтануудай замда гараа һэн гээшэбди. Энээнһээ зайлахын аргагүй, ондоогоор эды олон арадуудай ажаһуудаг обществодо ямаршье зорилгонуудые түйлахын аргагүй бшуу. Унитаризмые, бүхы юумэнэй гансал түбһөө мэдэлтэй байлгые зайсуулха, федерациин гол ёһонуудта түшэглэһэн бүрин эрхэтэ гүрэнүүдэй Союз тээшэ — бидэнэй шэлэһэн замаар дабшаха хэрэгтэй.

Энэ асуудалаар болодог үгэ буляалдаануудай үедэ совет арадые Кремлеэр айлгахань хүрөө болоо. СССР-эй арадай депутадуудай съезднүүд, Россиин Федерациин Арадай депутадуудай съезднүүд Кремль соо үнгэрдэг, эндэ профсоюзууд суглаануудаа хэдэг, хүдэлмэришэд суглардаг. Энэ манай Кремль. Эндэ сүлөөтэ ёһоор үгэ андалдаан болодог, эндэ политика найруулан зохёогдодог. Кремлиин мүнөөдэрэй түлөөлэгшэд хадаа республиканuудай түлөөлэгшэд гээшэ. Хэды олон эдэ түлөөлэгшэдэй эндэ ажаллажа байһые хараадшье үзыт. Һайн гү, али муу гү, хэн нэгэниинь бүтэмжэтэйгээр хүдэлнэ, нүгөөдэнь урагшагүйдэнэ һэн гэлэй, гэбэшье энэмнай үльгэрэй хии хооһон, хэнэйшьеб һанаашалһан юумэн бэшэ, бидэ өөһэдөө түб бии болгообди, мүнөө тэрэнээ шэнэлэн хубилгажа, ондоо болгохо хүсэлэнтэйбди. Энэ талаар политическэ элдэб үгэ хүүр гаргахань буруу.

Ороной предприятинуудай, нютагуудай хоорондо ажахын холбоонуудай таһаржа байһан ушараар съездын заседанинуудай зал соо голхорһон, һанаагаа зобоһон, бүришье зэбүүсэһэн байдал гүйсэд үзэгдэнэ. Энэ хэрэгтэ тохёолдоһон байдалые үгэ хэлэгшэд мэргэжэл түгэсөөр, үндэһэтэйгөөр харуулаа. Би мүнөө энээниие бодожо үзэнэб. Энэмнайл бидэндэ аюултай байна хаш. Съезд энээниие ойлгоно. Теоретическэ хараа бодолнууд элирхэйлэгдэнэ, энээнтэй хамта хотонуудта, нютагуудта, республиканuудта юунэй боложо байһан тухай, манай экономикодо тохёолдоһон байдал тухай удха түгэлдэр мэдээсэлнүүдые нүхэдүүд хээ. Заримдаа шагнахадашни, зүбшье хэлэһэн шэнги аад, имагтал хооһон теориин талаһаа харагдаһан байдаг. Теэд ёһотой эрдэм ухаан ажал хэрэгээр өөрыгөө ходо шалгадаг, юунэй боложо байһые саг үргэлжэ хадуужа абадаггүй һаа, мүн энээгээрээ ажал хэрэгээ зэбсэгжүүлдэггүй һаа, зүб тобшололнуудые үгэжэ шадахагүй бшуу. Мүнөөдөө иимэ нэгэдэлгэ, үрэ дүн түйлагдаагүй. Мүн бодото ажабайдалда, ажал хэрэгтэ сэхэ хабаатай, үйлэдбэриин коллективүүдые түлөөлдэг хүнүүдые эрдэм ухаанда этигэлгүйгөөр хандаха заншалһаа һэрхылхэ байнаб. Энэмнай, нүхэдүүд, аюултай бшуу. Хубилган шэнэдхэлгын бэелүүлэгдэжэ, томо шиидхэбэринүүдэй абтажа байһан эрхэ байдалда хоорондоо наншалдажа, бээ бээ гэмнэхын орондо хүсэнүүдээ нэгэдхэхэ хэрэгтэй. Үгы һаа, мухардахабди.

(Эхин. Түгэсхэлынь 3-дахи нюурта).

ШЭНЭ СОЮЗНА ХЭЛСЭЭНЭЙ ЮРЭНХЫ ХАРАА БОДОЛ БА ТЭРЭНИИЕ БАТАЛХА ГУРИМ ТУХАЙ

СССР-эй Арадай депутадуудай дүрбэдэхи съезд дээрэ Р. Н. НИШАНОВАЙ хэһэн элидхэл

Хүндэтэ арадай депутадууд!

Хүндэтэ СССР-эй Президент!

СССР-эй Арадай депутадуудай дүрбэдэхи съезд ороной арадуудай түүхэдэ ерээдүйн шухала асуудалаар — республиканудай бүрин эрхэтэ бодото байдалые хангаха ба манай Союзые үлөөхэ, шэнэлхэ ба бэхижүүлхэ асуудалаар өөрынгөө удхатай даамгай үгэ хэлэхэ ёһотой болоно.

Бидэ мүнөө манай социально-экономическа, олониитын-политическа ба соёлой хүгжэлтэдэ эгээл хүшэр хүндэ сагта ороод байна гэжэһээбди. Амин шухала, эрид хурса асуудалнууд бидэнэй тохёолдоод байнхай. Эдэ бүгэдэмнай онсо шухала удхатай, тиимэһээ ниитын гол анхарал байна, манай хүнүүдэй аша түһэнүүдые нилээд ехээр дайрана гээшэ.

Гэбэшье эдэ бүхы асуудалнуудай дундаһаа нэгэндэнь онсо анхарал хандуулха ёһотой, иигэжэ тэрэ онсо шухала, залан сэхэ удха шанартай байна ха юм. Энэмнай юуб гэхэдэ, манай ороной арадуудай хоорондохи холбоонуудай, харин барисаанай ба харилсаа холбооной асуудал болоно бшуу. Хэрбээ арадуудай хоорондо бэе бэеэ ойлгохо, бэе бэеэ дэмжэхэ, үгээ ойлгоолсохо, һайн һайхан харилсаануудай байгаагүй һаань, общестнын ба гүрэнэй ажабайдалай, ажал ябуулгын экономическа, социальна, экологическа, абари зангай болон бусад һалбаринуудта хубилган шэнэдхэлгын замаар амжалтатайгаар дабшалгамнай бэелүүлэгдэхэгүй байна ха юм. Эдэ бүгэдэмнай гансал һайн һайхан хүсэлэнгүүд болоод үлэхэ, харин бодото дээрээ бидэ уридшалан хэлэжэ боломоор бэшэ, бүри орёо байдалтай ба тэдэнэй хойшолонгуудтай тохёолдожо болохо байнабди.

Манай ороной бүхы арадуудай хоорондохи холбооной харилсаануудые зандань үлөөхэһөө бэшэ ондоо иимэ байдалһаа гараха бусад аргагүй гэжэ гансашье манай бэшэ, харин дэлхэйн олониитын ехэнхинь ойлгодог болоо. Эндэ нацинууд хоорондын холбоонуудые түбэй газарһаа эмхидхэлгын хэмжээн соо тэрэниие хуушан зангаарнь үлөөхэ гэжэ хэлэгдээгүйнь, харин Союзые үндэһөөрнь, залан сэхээр хубилгаха тухай шэнэ үндэһэн шухала Союзна хэлсээ байгуулха тухай хэлсэжэ байһаниинь эли ха юм.

Энэмнай бүрин эрхэтэ республикануудай Союз, ондоогоор хэлэбэл, өөһэдынгөө арадуудай хүсэлөөр өөһэдынгөө хэрэгүүдые сүлөөтэйгөөр хүтэлбэрилдэг, дотоодын ба уласхоорондын харилсаа холбоонуудые тогтоодог бэеэ даанхай гүрэнүүдэй Союз байха ёһотой. Тиихэдээ тэрэмнай республикануудай бэеэ дааһан байдалые хазагайруулдаг, хизаарладаг бэшэ, харин тад ондоо, тэрэниие дэмжэдэг, лаб хангадаг Союз байха болоно. Тэрэмнай арадуудай хоорондо үргэн, һайн дуранай, ашаг үрэтэй экономическа харилсаа холбоо хангадаг, хүн бүхэнэй өөрыгөө Эсэгэ оронойнгоо бүрин эрхэтэ эрхэтэн гэжэ тоолодог Союз байха ёһотой.

Эндэ асуудал гаража ерэнэ. Манай түүхэдэ бидэнтэй болоһон бүхы юумэнэй һүүлээр, олон тоото үнэн зүб бэшэ үзэгдэлнүүдэй, гомодолнуудай гараһанай һүүлээр союзна харилсаануудые үлөөжэ, Союзые хубилгажа ба тэрээндэ шэнэ амисхал оруулжа болохо гү? Энэмнай юрэл хэлэһэн асуудал бэшэ, харин хуби заяа шиидхэхэ, гансашье манай арадуудай бэшэ, мүн бүхы түби дэлхэйн ерээдүйе уридшалан тодорхойлхо асуудал болоно гээшэ. Манайда боложо байһан үйлэ хэрэгүүдээр дэлхэйн ехэтэ һанаата боложо байһаниинь дэмы бэшэ ха юм. Энэ асуудалые гүнзэгыгөөр, даамгайгаар ба харюусалгатайгаар бодожо үзээл. Бүхы дээрэлхүү зангаа, үндэһэ баримтагүй хандалгануудаа орхижо, арад зоной гүн гүнзэгы, үндэһэн шухала аша туһанууд тухай бодожо үзээл.

Мүнөө үнгэрһэн сагые бодомжолжо үзэхын, мүнөө сагые сэгнэхын ба ерээдүй сагые уридшалан тухайлхын тула зайлашагүй иимэ үндэһэ һууринууд бии гэжэ тобшолол хэжэ болоно.

Нэгэдэхинь: Октябриин урда тээхи ба Октябриин хойто тээхи манай түүхын үе саг хадаа гансал дарлалтын, хүсэрхэлгын, һандаралгын, хүсөөр баалалгын саг байгаагүй юм. Эдэ бүгэдэ нилээд орёо байха. Түбэй газарһаа муу муухайгаар зонхилолго хадаа хэдэн миллион хүнүүдэй байгуулхы, зохёохы ажалтай нэгэдэн хүрмэлдэдэг байгаа бшуу. Харин ондоо байгаа һаань, бидэ мүнөө ороной карта дээрэ хүгжэнги соёлтой, өөрынгөө өөрсэ ёһо заншалнуудые үлөөһэн ба национальна үндэр мэдэрэл бодолтой иимэ олон арадуудые элирхэйлжэ шадахагүй байгаабди. Арадуудай бодото харилсаануудһаа хаанта засагай гү, али нэгэ хүндэ шүтэхэ—албан хойрог түбэй политикые илгаруулха хэрэгтэй. Гэбэшье хэзээдэшье, алишье талаараа бүхы юумэн эндэ һайн байгаагүй. Бидэ бүгэдэниие түүхын хамтын хуби заяан нэгэдүүлнэ, тэрээнһээ хэншье хоргодожо шадахагүй. Хэрбээ бидэ хамтаараа иимэ ехэ хохидол гаршуудал тэсэжэ гараа хадаа эрхэ сүлөөгэй, шэнэлэн хубилгалгын, шэнэ ажабайдалай тогтоолгын харгы замаар мүн лэ хамтаараа дабшаха ушартай болоно ха юмбиди.

Хоёрдохинь: Хэдэн зуун жэлнүүдэй үедэ арадуудай харилсажа байһанай эсэстэ газар дайдаар хүнүүдэй таран ажаһууһан орёо байдал манайда бии болоо, нацинууд хоорондын гүнзэгы холисолдолго үзэгдэдэг байна. Тодоодхогдоһон мэдээнүүдэй ёһоор, 73 миллион гаран хүн гэхэ гү, али ороной хүн зоной дүрбэнэй нэгэ хуби шахуунь өөһэдынгөө национально-гүрэнэй байгуулалтануудай газаа тээ ажаһуугаа гү, али зариманиинь иимэшье юумэгүй байна ха юм.

Орон доторой хэдэн арбаад миллион хүнүүд холимог бүлэнүүд болоһоншье, мүнөөшье энэмнай хэдэн үргэлжэлнэ. [illegible] арадуудай түлөөлэгшэдэй гэр бүлэн, угай холбоотой болоно ха юм. Ондоогоор хэлэбэл, бидэ интернационализмын гэшүүе гэр байдалдаа гү, али ажалша коллективтаа [illegible] юмбибди. Союзай харилсаануудай асуудалнуудые зүбшэн хэлсэхэ ба шиидхэхэ үедэ бидэ нэгэ [illegible] дулдыдангүй, хэдэшье [illegible] өөһэдынгөө харааһаа алдаха ёһогүйбди гэжэ һананаб. Хэрбээ Союзай һандарал тухай асуудал табибал, хэн, яажа хүнүүдэй ажамидаралта, шуһа мяханай, ухаан бодолой холбоонуудые таһалха болоноб? Тэрэнэй һүүлээр энээнһээ юу байгуулжа болохо байнаб?

Гурбадахинь: Ороной арадуудай хамтаараа ажаһууһан, ажал ябуулһан жэлнүүдтэ ниитын үйлэдбэриин тодорхой инфраструктура бүридөө гээшэ. Тэрэмнай үйлэдбэрилгын хүсэнүүдые өөрынхеэрээ тараан тодхоһон, тэдэниие мэргэжүүлһэн ба хамжааһан, холбооной, мэдээсэлэй ба эрдэм-техникын талаар хангалгын хэрэгсэлнүүдтэй байна ха юм. Энэмнай — бүхы оронуудай айхабтар ехэ баялиг мүн. Тэрэниие гамтай зүбөөр хэрэглэжэ шадаа һаа, олон социально-экономическа ба соёлой асуудалнуудые амжалтатайгаар шиидхэхэ арга олгохо байна бшуу.

Ниитын үйлэдбэриие зонхилолгын албан хойрог захиралта болон ноёд һайдай эзэн буса заабарилалгаһаа гаргаха хэрэгтэй байһаниинь, бодото дээрээ арадай баялиг болгожо, гамтай, харюусалгатай эзэдэй — Эсэгэ ороной эрхэтэдэй мэдэлдэ үгэхэ ёһотой болоһониинь эли ха юм. Харин арадай ажахын бүхэли комплексые һандаргааха, тэрэниие нютаг нютагуудай таһаранхай багахан хубинууд болгохо гээшэ экономическа талаһаа үндэһэ баримтагүй, социальна талаһаа ашаг үрэ багатай байна бшуу. Һүүлэй үеын дүй дүршэл энээниие гэршэлжэ үгэнэгүй аал? Экономическа таһаралга тээшэ оройдоол түрүүшын алхамуудай хэгдээд байхада, бүхы орон дотор ажахын гуримгүй байдал бии болоод, тэрэнэй һүүлээр хэрэглэмжын дэлгүүр бүрин гүйсэд һандараа ха юм.

Манай энэ үедэ үшөө дүрбэдэхи баримта тухай хэлэжэ болохо байна. Тэрэмнай өөрынгөө эшэ үндэһөөр субьективнэ байгаашье һаа, аша нүлөөгэйнгөө талаар зайлашагүй шэнжэтэй болодог байна. Хубилган шэнэдхэлгэдэ бидэнэй ямараршье хандадаг байбашье, харин тэрэнэйл ашаар хэдэн арбаад жэлдэ манай общественые иимэ байдалда барижа байһан байгуулалтанууд эбдэгдэһэн байна гээшэ. Урдань арадуудые захиржа байһан, тэдээндэ ямар нэгэн адли хазаар зүүлгэжэ байһан түбнайшье үгы болоо ха юм. Тиигээ тиитэрээ орон доторхи социально-политическэ оршон байдал эрид хубилаа, политическэ хүсэнүүдэй хубаарилга ондоо болоо гээшэ. Социализмын гажа буруу болоһые шүүмжэлдэг, һайшаагдамаар зохёон байгуулхы программа дурадхадаг үсөөн бэшэ эмхинүүд ба хүдэлөөнүүд гансашье мүндэлөө бэшэ, мүн энээнтэй хамта элдэб янза түхэлтэй, үнгэрхэдөө, энэрхы ёһото ба демократическа социализмые үзэн ядадаг, хүсэнүүд баһал бии болоо ха юм. Тэдэмнай капитализмые һэргээхэ, тиихэдээ хүгжэнги социал-демократическа оронуудтахи мүнөөнэй социальна түхэлтэйгөөр бэшэ, харин капитал нөөсэлгын түрүүшын шатын бүдүүлиг түхэлтэйгөөр һэргээхэ асуудал табина бшуу.

Ушар иимэһээ Союзые үлөөхын ба үндэһөөрнь хубилгахын тула гүйсэд дүүрэн эрхэ нүхэсэлнүүд бии, хүнүүдэй хүсэл эрмэлзэлтэй зохилдуулан хэрэглэмээр зайлашагүй олон үндэһэ баримтанууд манайда бии байна.

Хүндэтэ арадай депутадууд! СССР-эй Президентын бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгэдэ табиһан проект дотор элирхэйлэгдэһэн, танай үзэмжэдэ дурадхагдаһан шэнэ Союзна хэлсээнэй юрэнхы хараа бодол хадаа, нэгэ талаһаа, дээрэ дурдагдаһан зайлашагүй үндэһэ баримтануудые мэдэрхэ ба хэрэглэхэ, харин нүгөө талаһаа, нацинууд хоорондын харилсаануудые гуримшуулха, бүхы арадуудай сүлөөтэйгөөр, демократиин гуримаар хүгжэхын тула үргэн арга боломжо нээжэ үгэхэ эрхэ байдал байгуулха гэһэн һэдэлгэ болоно гээшэ.

Танай үзэмжэдэ дурадхагдаһан бодомжонууд ба дүримүүд хадаа, нэгэ заримашуулай энээн тухай хэлэдэгээр, ямар нэгэн кабинет соо бэдэрэлгэ хэлгын үрэ дүн бэшэ гэжэ сэхэ тэмдэглэхэ ушартай. Союзна харилсаануудые шэнэлэлгын асуудалнуудые бодожо үзэхэ зохёохы ябуулгануудта нилээд олон политигууд, эрдэмтэд, публицистнүүд ороной бүхы республиканудта болон нютагуудта үнинэй хабаадуулагдадаг байһан юм. Союзые шэнэлхэ дуратай хүн бүхэн бодото дээрээ өөрынгөө һанамжа хэлэхэ, энэ шухала хэрэгтэ өөрынгөө хубитые оруулха арга боломжотой гэжэ сэхэ хэлэхэ хэрэгтэй.

Шэнэ Союзна хэлсээнэй хараа бодолые зохёон найруулха үедэ Союзна хэлсээнэй 7 проект хэрэглэгдэһэн байна. Тэдэниие Белорусси, Казахстан, Узбекистан, Азербайджан, Киргизи, Туркмени болон Таджикистан өөһэдөө, бэеэ даагаад, бэлдэһэн байна бшуу. Энээнһээ гадна СССР-эй АН-ай Гүрэнэй ба хуули ёһоной институдай бэлдэһэн хоёр проект, депутадуудай нютагууд хоорондын бүлэгэй жюрин шангаар тэмдэглэгдэһэн гурбан проект, политическэ партинуудай бүлэгэй түлөөлэгшэдэй бэлдэһэн нэгэ проект баһал хэрэглэгдэһэн байха юм. Союзна хэлсээнэй талаар зүбшэлэлгын хэмжээн соо бүхы республиканудай ба автономито байгуулалтануудай түлөөлэгшэдтэй удха түгэс уулзалганууд болоо. Мүн тэрэшэлэн шэнэ политическэ 25 парти болон хүдэлөөнүүдэй түлөөлэгшэдтэй уулзалганууд үнгэргэгдөө. Конституционно бэшэ, хүсэрхэлгын аргаар өөрынгөө гүрэнэй байгуулалта алдаһан арадуудай түлөөлэгшэд мүн лэ Союзна хэлсээнэй проектые дэмжэһэн байха юм.

Союзые хубилгалгын удха болон түхэл маягуудые үндэһэ баримтатай болгохо ябадалда гүрэнэй бүрин эрхэтэ байлга тухай декларацинууд ехэ удха шанартай гэжэ тоологдоһон байгаа. Иимэ декларацинууд союзна болон автономито республиканудай олонхидонь баталагдан абтанхай гээшэ. Эдэ декларацинуудай дүримүүд хадаа бодото дээрээ шэнэ Союзна хэлсээнэй проект дотор оруулагдаһан шэнэ юумэнүүдэй үндэһэ һуури боложо, тэрэнэй бүхы бүлэгүүд дотор элирхэйлэгдэһэн байна. Республиканудта зохёон табигдаһан бүхыдөө 60 гаран документнүүд хэрэглэгдэһэн байха юм.

Танай мэдэһээр, Союзые шэнэлэлгын ба шэнэ Союзна хэлсээнэй хараа бодолые бэлдэлгын асуудалнууд гурба дахин СССР-эй Федерациин соведэй заседани дээрэ, хоёр дахин СССР-эй Верховно Соведтэ зүбшэн хэлсэгдэһэн юм. Тиихэдээ Верховно Соведтэ сентябриин 25-да шэнэ Союзна хэлсээе бэлдэхэ талаар зүбшэлэлгын ябаса тухай элидхэл шагнагдаһан, харин декабриин 3-да — Хэлсээнэй юрэнхы хараа бодол ба тэрэниие баталха гурим харагдаһан байна. Юрэнхы хараа бодол болон проектые СССР-эй Президент бүхы союзна ба автономито республиканудта, автономито областьнууд болон округуудта эльгээгээ бэлэй. Байгша оной ноябриин 24-дэ шэнэ Союзна хэлсээнэй проект бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгэдэ табигдаа һэн.

Союзые шэнэлхэ асуудалнуудые бодожо үзэлгэдэ олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдэй оруулһан горитой хубитые мэдэрэнгүй байжа болохогүй. Тэдэнээр дамжан, нилээд бүтэмжэтэй олон тоото дурадхалнууд абтаһан байна бшуу.

Ушар иимэһээ мүнөөдэр бии боложо байгаа шэнэ Союзна хэлсээнэй хараа бодол хадаа бодото дээрээ ороной бүхы арадуудай түлөөлэгшэдэй ехэшье, үнинэйшье хүсэл оролдолгын дүн болоно гэжэ ехэдүүлэнгүйгөөр, багадууланшьегүйгөөр тобшолол хэжэ болоно. Энээнтэй хамта тэрэнэй үшөөл хүсэд бэлэн болоогүй документ байһаниинь эли ааб даа. Тэрэниие республиканудай бүрин гүйсэд эрхэтэй делегацинууд саашадань зүбшэхэ ба гүнзэгырүүлхэ ёһотой гээшэ.

1922 оной СССР-ые байгуулха тухай хэлсээнһээ, мүн Федерациин ба нэгэдэлэй хэмжээн соохи харилсаануудые гуримшуулдаг бусад документнүүдһээ тэрэниие илгаруулдаг шэнэ Союзна хэлсээнэй проектын иимэ үндэһэн шухала зүйлнүүдтэ танай анхаралые хандуулхые хүсэнэб.

Хоорондоо холбоотой гурбан гол ёһон шэнэ Союзай үндэһэ һууриие элирхэйлхэ байна.

Нэгэдэхеэр, тэдэнэй национальностьнуудһаа болон ажаһуудаг газарһаа дулдыдадаггүй, бүхы хүнүүдэй адли тэгшэ эрхэ болоно. Тиихэ зуураа ООН-ой Бүгэдэ ниитын декларацитай, уласхоорондын пактнуудтай болон Ниитэ Европын документнүүдтэй, тэрэ тоодо Парижай хартитай, зохилдуулһан адли тэгшэ эрхэ мүн болоно.

Тиигэжэ шэнэ Союз болон тэрээн доторхи бүхы холбоонууд гуманитарна сэгнэлтэтэй болоно, хүнэй сүлөөтэйгөөр ажаһуулгые бэелүүлхэ ба лаб хангаха арга боложо үгэнэ. Энэмнай мүнөөнэй оршон байдалда, манайда зарим газарта хүнүүдэй эрхэнүүд ба сүлөөнүүдтэ дура зоргоороо хандадаг, тэрэниие өөрынгөө һанагшаар тайлбарилдаг ба хэрэглэдэг болоһон оршон байдалда онсо шухала удхатай болоно гэжэ һананаб.

Хоёрдохинь, хэды тоотой байһанһаань, хүгжэлтынь хэмжээнһээ дулдыдангүй, бүхы арадуудай адли тэгшэ эрхэ болоно. Арад бүхэнэй өөһэдөө өөһэдынгөө байдалые тодорхойлхо, өөһэдөө мэдээд ажал хэрэгүүдээ ябуулха, байдалаа өөрөө залаха ябадал эсэсэй эсэстэ түйлаха ёһотойбди. Арадай нэгэдэхэ тодорхой ямар янза шэлэһэниинь шухала бэшэ харин бүхы түхэл янзануудай адли тэгшэ байха, арад бүхэнэй хүгжэлтые хангаха гээшэ шухала.

Гурбадахинь, арадуудай (этническэ хамтаралнуудай) эрхэ сүлөөнүүд болон хүнэй эрхэ сүлөөнүүдэй хоорондохи холбоон болоно. Хэрбээ арад зоной нэрээр нэгэшье хүниие дарладаг байхада, тэрэ арад зон сүлөө байха аргагүй. Тиин хэрбээ хаанаб даа тэрэнэй аха дүүнэр эрхэ сүлөөгүй байна гэжэ мэдэхэдээ, хүн һанаа амар байха аргагүй ха юм. Ямар нэгэн үндэһэн уг зорилгонуудай илан мандахын тула хүнүүдэй аша туһые дайража, хохидуулжа болохогүй. Эндэ баһал тодорхой адли тэгшэ байдал түйлагдаха ёһотой.

Союзай хэлсээнэй проектын нэгэдэхи бүлэг соо эдэ гол ёһонууд харуулагдана. Тэрээн соо шэнэ Союзай долоон гол дүримүүд тэмдэглэгдээ. Хэлсээндэ хабаададаг республика бүхэн бүрин эрхэтэ гүрэн болоно, өөрынгөө газар дээрэ, гүрэнэй засаг сүм бэелүүлнэ гэжэ тэндэ батадхагдана. Тиимэһээ бүрин эрхэтэ республиканудые Союзда нэгэдүүлхэ гээшэ, зарим хүнүүдэй бодомжолдог байһанай ёһоор тэдэнэй бүрин эрхэтэ байлгые хизаарлаха гү, али хаһаха ябадал бэшэ. Харин бүрин эрхэтэ байлгые бэелүүлгын түхэл янза, зохихо арадуудай дура хүсэлые элирхэйлһэн түхэл янза болоно гээшэ.

Шэнэдхэгдэһэн Союз хадаа, бусадай аша туһые тоонгүй, һанаһан юумээ хүн бүхэнэй дура зоргоороо хэдэг эмхи гуримгүй, хүсэ шадалгүй ямар нэгэн гүрэн байха бэшэ гээд Союзай шэнэ Хэлсээнэй бодомжо соо хэлэгдэнэ. Шэнэ Союз хадаа бүрин эрхэтэй республиканудые нэгэдүүлһэн, тэрээндэ шэнэ, союзна шанар олгоһон баһал бүрин эрхэтэ федеративна гүрэн болохо ёһотой.

Мүнөө үедэ энэ баримта тушаа хоёр ондоо һанамжанууд хэлэгдэнэ. Бэеэ даанхай хоёр республика байха аргагүй, хэрбээ республиканудай бүрин эрхэтэй байгаа һаа, Союз бүрин эрхэтэй байжа шадахагүй, хэрбээ Союзай бүрин эрхэтэй байгаа һаань, республиканууд өөрынгөө бүрин эрхые алдаха гэжэ нэгэ зариман батална. «Бүрин эрхэтэ байлга» гэһэн ойлгосые элдэбээр тайлбарилһан, тэрээндэ гүйһан ямар нэгэн удха олгоһон дээрэһээ иимэ үгэ буляалдаанууд болоно.

Гэхэтэй хамта бүрин эрхэтэй байлга гээшэмнай арад зоной дура хүсэл харуулна.

Тиимэһээ республиканудай бүрин эрхэтэй байлга гүрэндэ нэгэдэһэн республиканудай арадууд байдалаа өөһэдөө мэдээд эмхидхэнэ, зохихо шиидхэбэринүүдые баталан абахада тэрэнэй дура хүсэл гол анхаралда абтана гэһэн удхатай.

Съезд дээрэ республикануудай гүрэнэй бүрин эрхэтэ байлга тухай декларацинуудые мэдэрхэ тухай асуудал табигдаа һэн. Теэд бүрин эрхэтэй байха ябадал хэн нэгээр баталагдаха юм аал? Арад зоной дура хүсэл гүрэнэй бүрин эрхэтэй байлгын эшэ үндэһэн болоно бэшэ гү? Иимэ дура зоригтой байһан тушаань һэжэг түрөө һаа, референдум үнгэргэжэ болохо. Арадуудай хоорондохи холбоо барисаанай элдэб хэмжээндэ арадуудай дура хүсэлые тааралдуулга хадаа хэнэйшье аша туһые дайрана бэшэ, харин гүрэн түрэ эмхидхэхэ асуудалнуудые шиидхэлгэдэ бодомжотойгоор хандаһан тухай гэршэлнэ.

Бүрин эрхэтэй гүрэнүүд федеративна гүрэндэ нэгэдэжэ шадахагүй гэжэ нүгөөдүүл тоолоно. Тиимэһээ федерацида, конфедерацида гү, али хамтаралда — али нэгэндэнь байха тухай арсалдаанууд гарана. Теэд ушарынь гэхэдэ, Союзда ороходоо, бүрин эрхэтэй гүрэнүүд өөһэдөө Союзтай бэелүүлхэ харилсаануудай түхэл шэнжые шэлэнэ бшуу.

Ороной газар дээрэхи бүхы хүнүүдэй хоорондохи холбоо барисаанда эгээл таараха федеративна гүрэн арадуудай хоорондохи шэнэдхэгдэһэн союзна харилсаануудай түхэл янза болохо аргатай гэжэ манай арадуудай олонхинь тоолодог.

Союзай Хэлсээнэй проектын текстын удхань иимэ: сүлөөтэй, экономическа талаараа хүгжэнги граждан общество бүридхэхэ, демократи саашадань үргэдхэн бэхижүүлхэ, национальна ёһо заншалнуудые сахин хүгжөөхэ, эб найрамдал бэхижүүлхэ, дэлхэйн шэнжэтэй асуудалнуудые шиидхэлгэдэ арадуудай харилсаа холбоо ба һаналаа нэгэдэлгые хангаха зорилго бүхы арадуудай ба тэдэниие нэгэдүүлһэн республиканудай урда табигдана гээд хэлэгдэнэ. Тиимэ дээрэһээл бүрин эрхэтэй федеративна гүрэндэ нэгэдэхэ хэрэгтэй болоно. Нэгэдэлгын түхэл янза тушаа үшөө дахин бодожо үзэхэ гээшые буруушаана бэшэб.

Союзай шэнэ түхэл янзые ойлгохын тула «Союзай байгууламжа» гэһэн бүлэг соохи бодолнууд ба дүримүүд ехэ удха шанартай. Союзай шэнэ, демократическа удха эндэ эли тодоор харагдана.

Республиканудай бүрин эрхые хаһана, ажалаа ябуулхадань һаад тодхор хэнэ гээд Союзай этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые шүүмжэлхэ ушарнууд ходо дуулдадаг. Үнгэрһэн жэлнүүдые абажа харахада, нэрээшье тиимэ.

Үнгэрһэн жэлнүүдтэ манай гол ёһонууд ехээр хазагайруулагдаһан гээшэ: удаан саг соо хуули ёһото гүрэн байгаагүй; хэдэн арбаад жэлнүүдтэ суглараһан шиидхэгдээгүй асуудалнууд; национальна политикын гол ёһонуудые хазагайруулга, нэгэн адляар ябуулга; тоонто нютагһаань бүхэли арадуудые сүлэхэ талаар гэмтэ ябуулганууд; түбэй ээрхэн зонхилолго; захиралтын гуримаар экономико эрхилэлгэ гэхэ мэтэ. Эсэстэ федераци түхэл янзые огто алдажа, жиирэй нэгэдэмэл гүрэн болоһон байгаа.

Эдэ бүгэдэ хүнүүдэй этигэл найдал бууруулаа гэжэ сэхэ хэлэлтэй. Хараа шугамай хэды зүб, тодорхой хэмжээнүүдэй наринаар шалгагдаһан байгаашье һаань, түбэй этигэл найдалаа бусааха гээшэ айхабтар хүндэ байха. Тэрэ саанаа олон тоото хазагайралтанууд нютагуудта ехээр буруушаагдана.

Түбэй дура зоргоороо болохо замда горитой хаалтанууд хэгдэхээр проект соо хараалагдана. «ССР Союзай болон федерациин байгууламжануудай хоорондо этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые амяарлаха тухай» СССР-эй хуули тушаашье Союзай этигэмжэ түлөөлэлгэнүүд нилээн хаһагдаа. Союзай Хэлсээнэй проектын 5-дахи статьяе уншахада, бүхы республиканудта ороной бүхы арадуудай хамтын аша туһа харуулһан асуудалнууд тухай хэлэгдэнэ гэжэ бэлээр ойлгогдоно.

Теэд Союзай бүрин эрхэтэй байлгые ба газар дайдынь бүрин бүтэн байлгые хамгаалга, СССР-эй гүрэнэй хилэнүүдые тодорхойлолго ба хамгаалга, гүрэнэй аюулгүй байдал сахилгые хангалга, оборонно эмхидхэлгэ ба СССР-эй Зэбсэгтэ Хүсэнүүдые хүтэлбэрилгэ, дай соносхолго ба эб найрамдал баталалга гэхэ мэтын асуудалнууд бултанай анхарха зүйл болоно бэшэ аал? Арад бүхэнэй аша туһые ба хуби заяае дайрана бэшэ аал? Үгышье һаа, гадаадын политика, экономическа хүгжэлтын хараа шугам тодорхойлхо, үйлэдбэриин хамтын системэнүүдые хүтэлбэрилхэ асуудалнуудыешье абаад үзээл. Эдэ бүхы таланууд ямаршье арадай ажал ябуулгын хамтын үндэһэ һуури болоно бэшэ гү? Бултанда адли хэрэгтэй, тиимэһээ нэгэдүүлэгдэһэн юрэнхы шэнжэтэй зүйлнүүд бии гэжэ дэлхэйн оронууд ойлгодог. Социальна политикын үндэһэ һуури тогтоохо, соёлой, һуралсалай, ехэ шэнжэлэлгэнүүдэй, эрдэм-техникын дэбжэлтын, ниитын гурим сахилгын ба гэмтэ ябадалтай тэмсэлэй талаар харилсаа холбоо тааралдуулха асуудалнуудта энэмнай баһал хабаатай. Иимэ асуудалнууд хүнүүдэй һанаае зобоодоггүй, бидэ бүгэдые Союзда нэгэдүүлһэнэй хэрэггүй гэжэ хэн хэлэбэ гээшэб?

Республика бүхэн ССР Союзтай Хэлсээ баталхадаа, өөһэдынгөө этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые тэрээндэ нэмэжэ дамжуулха, харин бүхы республиканудай зүбшөөлөөр тэдэнэй газар дээрэнь өөрынгөө зарим этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые бэелүүлхыень нэгэ гү, али хэдэн республиканудта союз дамжуулха аргатай байна. Тэдэниие бодото дээрэнь бэелүүлхэдэ хэрэгтэй этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые хамтаараа бэелүүлхэ асуудалнуудые тодорхойлхо тааруу зохид, демократическа арга проектдэ хараалагдана.

Союзай Хэлсээнэй проектдэ Союзые нэгэдүүлхэ асуудалнууд түрүүшынхиеэ шиидхэгдэнэ. Арадуудай һайн дураараа Союзай гэшүүн байха тухай; Союзай хэмжээгээр бүхы хүнүүдэй эрхэнүүдые ба уялгануудые тэгшэдхэдэг эрхэтэн байлга тухай; бүхы арадуудта Союзаар лаб хангагдадаг газар дайда тухай; туд бүхэнэйнь бүрин эрхэтэй байлгын хангагдадаг республиканууд хоорондын харилсаанууд тухай; зөөри, налогууд ба түлбэринүүд тухай, зөөриин эзэдэй эрхэнүүдые болон уялгануудые хизаарлаха тухай асуудалнууд хараада абтана.

Гүрэнэй-хуулиин шэнжэтэй асуудалнууд дээрэ тусгаар тогтохо һанаатайб. Союзай зургаануудые хамтаараа бүридхэжэ, аша туһа болон ябуулгануудые тааралдуулха бусад арга оньһо байгуулжа, ССР Союзай этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдые бэелүүлгэдэ республиканууд хабаадана гээд мэдэрэгдэнэ. Союзай мэдэлдэ хабаатай бэшэ бүхы асуудалнуудаар республикын газар дээрэ гаргагдаһан республиканска бүхы хуулинууд дээдын байдаг гэжэ тогтоогдоо, республиканудай бүрин эрхэнүүдые хуулиин талаар хамгаалга хараалагдаа. (Статья 9).

Тиигэжэ энээнэй урда тээ республиканудта зүришэдэг байһан түбһөө холодохо байнабди, республика бүхэнэй өөрөө мэдээд ажаһууха бусадтай хамтын хэрэгүүдые бэелүүлхэ аргатай адли тэгшэ ба дүүрэн эрхэтэй ёһотой Союз байгуулна гээшэбди. Союзай харилсаануудые хубилгаха талаар энэ ехэ хэмжээе совет хүнүүд дэмжэхэ бээз гэжэ һанагдана.

«Союзай байгууламжа» гэһэн бүлэг «Засагай ба хүтэлбэриин зургаанууд» гэһэн бүлэгтэй холбоотой. Демократида үндэһэлһэн Союз байгуулха замда ехэ алхам хэгдээ. Засагай ба хүтэлбэриин бүхэсоюзна зургаанудта республиканудай түлөөлэгдэхэ гурим үндэһэ һуури болгогдоно.

Энэнь СССР-эй Верховно Соведтэ нэн түрүүн хабаатай. Республиканудай засагай дээдын түлөөлэлгэтэ зургаанудай болон национально-территориальна байгуулалгануудай засагай зургаануудай делегацинуудһаа тааруулагдаһан хэмжээгээр Национальностьнуудай Совет бүридхэгдэхээр дурадхагдана. СССР-тэ ажаһуудаг бүхы арадууд Национальностьнуудай Соведтэ баһал түлөөлэгдэхэ ёһотой.

СССР-эй Верховно Соведэй статус, байгууламжа ба тэрэниие бүридхэхэ тухай асуудал СССР-эй Верховно Соведэй комитедүүдэй, комиссинуудай болон СССР-эй арадай депутадуудай олон бүлэгүүдэй, республиканудай зарим Верховно Соведүүдэй онсо анхарал татана. Тогтоогдоһон хэмжээгээр һунгуулиин округуудта бүгэдэ ниитын, адли тэгшэ, сэхэ һунгалта үнгэргэжэ, Национальностьнуудай Соведые бүридхэхэ хэрэгтэй, бэшээр һаа, зарим арадуудай аша туһа хазагайруулагдаха гэһэн һанамжа хэлэгдээ һэн.

Союзай Верховно Соведые нэгэ палататай болгохо, Союзай Хэлсээндэ хабаадагшадые адли тоотойгоор тэрээндэ оруулха гэһэн дурадхал бии. Энэ асуудал тушаа булта бодожо, зохихо шиидхэбэри бэдэрээл.

Союзай Президент хадаа захирхы ба гүйсэдхэхы дээдын засагтай Союзна гүрэнэй толгойлогшо гэжэ тоологдоно. Федерациин Совет хадаа Союзай дотоодын ба гадаадын политикын гол шэглэлнүүдые тодорхойлхо, республиканудай хэрэгүүдые тааралдуулха зургаан болоно. Бэеэ даанхай ехэ этигэмжэ түлөөлэлгэнүүдээр тэрэ хангагдаха. СССР-эй министерствэнүүд болон албан зургаануудта коллегинүүд байгуулагдажа, тэдэнэй бүридэлдэ республиканудай зохихо министерствэнүүд болон албан зургаануудай хүтэлбэрилэгшэд өөрынгөө тушаалаар орохо болоно.

Мүнөө үедэ хуули гуримшуулан бэхижүүлхэ, гэмтэ ябадалтай тэмсэхэ асуудалнуудай шангаар табигдажа байһые хараада абан, Союзай Хэлсээнэй проект соо хуули хамгаалха эмхинүүдые бүридхэлгэдэ ба Союзай хуулинуудые бэелүүлгые хангалгада шухала һуури олгогдоно. СССР-эй Конституционно сүүд, СССР-эй Верховно сүүд, СССР-эй Ажахын сүүд, СССР-эй Зэбсэгтэ Хүсэнүүдтэ сүүдүүдые, Союзна прокуратура байгуулха, тэдэнэй ажал ябуулгада республиканудай зохихо зургаануудай хүтэлбэрилэгшэдые хабаадуулгые хараалха гээд дурадхагдана.

Иигэжэ ССР Союзые шэнэлхэ хараа шэглэл юрэнхы дээрэнь бүридүүлһэн, һонирхолтой һанамжа, дурадхалнуудтай шэнэ Союзна хэлсээнэй проект танда үгтэнхэй. Эндэ бүхы асуудалнууд һайнаар бодомжологдожо үгтэнхэй бэшэ, олондонь харюушье олдоогүй. СССР-эй Верховно Соведэй заседани дээрэ, тэрэнэй комитедүүд болон комиссинуудта, депутадуудай бүлэгүүдтэ, мүн хэблэлдэ, радио болон телевидениидэ тус проектын зүбшэн хэлсэгдэжэ, гол түлэб тэрэнэй дэмжэгдээшье һаань, анхарал татамаар шүүмжэлэл, ажаглалтанууд, үндэһэ баримтатай нэмэлтэнүүд бии. Зарим асуудалнуудаар элдэб ондоо һанамжанууд байна. Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, бултанай бодожо үзэхэ, хүдэлхэ юумэн бии.

Сэхыень хэлэхэдэ, арсалдаатай, шууяатай үгэ буляалдаатай зарим хүндэ хүшэр асуудалнуудые нэрлэхэ һанаатайб. Нэн түрүүн федерациин субъект гэхэ гү, али шэнэ Союзна хэлсээндэ хабаадагшад тухай.

ССР Союзай байгуулагдаһан түүхэһээ болон мүнөөнэй СССР-эй Конституциһаа бодомжолходоо, шэнэ Союзай гэшүүд союзна гэһэн нэрэ зүүжэ ябаһан республиканууд болохо гэжэ олон хүнүүд һанана. Гэбэшье союзна республиканудай нэгэ бага дээгүүр, хүнгэлэлтэтэй байһан ушар автономито республиканудай һанаа ханганагүй гэжэ мэдээжэ. Тэдэнэй олонхинь бэеэ даанхай байдал тухайгаа мэдээсээ. Зариманиинь Союзна республиканууд бүридэл соо, нүгөөдүүлынь — тэдэнһээ гадуур. Эндэ республиканудай өөрынгөө гүрэнэй-хуулита статус гэршэлхые оролдожо байһаниинь харагдана. Энээнһээ уламжалан, мүнөө автономито область, округууд республиканудай статустай болохые оролдоно.

Оронoймнай зарим арадуудай эли тодо эмхидхэлэй бэхижүүлгэгүй гэхэ гү, али нэгэдэлгүй байһые хараада абангүй байжа болохогүй. Тэдэнэр баһал бусадтай адли тэгшэ Союзай ажабайдалда хабаадахаяа һанана. Ушар иимэһээ арад бүхэнэй дура хүсэлдэ хүндэтэйгөөр хандаха, тэдэниие хараада абаха арга бэдэрхэ хэрэгтэй.

Зарим газарта олоороо ажаһуудаг, үндэһэн бэшэ арадуудай дура хүсэлэй асуудал элдэб һанал түрүүлнэ. Иимэ ушарта эдэ арадуудай хүсэл яажа хараада абаха, сэгнэхэ ёһотойб? Союзна хэлсээгээр тэдэнэй хүсэл яажа хангахаб?

Һунгагшадай 30—40 процентээр дэмжэгдэжэ һунгагдаһан бүридэлтэй гүрэнэй засагай түлөөлэлгэтэ органууд мүнөө гансал бидэ арадай хүсэл харуулнабди, тэрэнэй зүгһөө юумэ хэнэбди гэхэ һанаатай. Республикын хахад, тэрээнһээ ехэ хубиие эзэлһэн хүн зон яаха ёһотойб? Референдум үнгэргэхэ дүй дүршэл манда үгы. Үнэн дээрэ арадай өөрынгөө хүсэл сэхэ хэлэхэ энэ онол аргые гол шухала асуудалнуудые шиидхэлгэдэ хэрэглэхэ хэрэгтэй. Энээнтэй дашарамдуулан, манай Союзые Федеративна үндэһэ һуури дээрэ бэеэ даанхай гүрэнүүдэй Союз болгохо талаар СССР-эй Президентын хэлэһэн үгэ дэмжэгдэхээр.

Союзна хэлсээ баталха гурим тухай нэгэ хэды үгэ хэлэхэдэ иимэ. Энээн тухай элдэб һанамжануудые СССР-эй Верховно Совет, мүн республиканудай Верховно Соведүүд хэлээ. Тэдэнэй гол удхань гэхэдэ, Союзна хэлсээ баталга, тэрээндэ бэлдэлгэ Федерацида хабаадагшадай бултанайнь хэрэг болоно. Энэ заншалта бэшэ юумэ үнгэргэлгые һайнаар бодожо үзэхэ байгаа. Эндэ уласхоорондын дүй дүршэл хэрэглэжэшье боломоор байгаа. Жэшээлхэдэ, республиканудай дүүрэн эрхэтэй түлөөлэгшэд өөһэд өөһэдынгөө хараа шэглэл зүбшэжэ, шэнэ Союзна хэлсээнэй текст бэлдэжэ болохо байгаа. Удаань тус проект республиканудай Верховно Соведүүдэй заседанинууд дээрэ зүбшэжэ, эндэ дэмжэгдэһэнэйнь һүүлээр тэрээн доро гараа табиха тухай делегаци байгуулха байгаа. Энээнэй удаа Союзна хэлсээн зүбшэгдэһэнэй ёһоор хуулита хүсэндөө оруулагдаха һэн. Ондоошье арганууд байжа болохо.

Хүндэтэ нүхэдүүд!

Союзна хэлсээ бэлдэхыень, тэрээн доро гараа табихын тула нэгэ хэды саг хэрэгтэй. Мүн энээндэ хабаатай бүхы таланууд суг хамта хэлсэжэ, оролдолго гаргаха байна. Бидэ бүтэмжэтэй хэрэг ябуулгын замаар ябанабди. Ушар иимэһээ эндэ Эстони, Литва хоёрые Союзна хэлсээндэ гараа табихые баалана гээд СССР-эй арадай депутадууд А. Ф. Рюйтель, Э. О. Бишэр гэгшэдэй хэлэгшэ ямаршье үндэһэгүй. Латвиин, Литвагай, Эстониин Верховно Соведүүдэй байгша оной декабриин 1-дэ Вильнюс хото абажа, СССР-эй Арадай депутадуудай дүрбэдэхи съездэ хандаһан хандалга бүришье гайхалтай. Тэрээн сооһь иигэжэ бэшээтэй: «Сэрэгэй хүсэ хэрэглэхээр занажа, экономическа хаалта, харшалалта хэжэ, Балтиин далайн гүрэнүүдые Союзна хэлсээн доро гараа табихыень баалаһан һэдэлгые эрид шууд буруушаанабди». Ямар экономическа хашалта, ямар сэрэгэй заналта тухай үгэ гарана гээшэб? Энэ хадаа юугээршье батадхагдаагүй, ямаршье үндэһэгүй. Сэхыень хэлэхэдэ, бусад делегацинуудтай адли Прибалтийска республиканудай делегацинууд урид болохо хөөрэлдөөндэ уригдаһан байгаа. Теэд тэдэ энээнһээ арсаа. Гэбэшье эдэ республиканудай зарим политическэ партинууд, ниитын эмхинүүд, ажалша коллективүүдэй нэгэдэлнүүд, олон эрхэтэд эдэ хөөрэлдөөнүүдтэ хабаадуулхые бэлэдхэлэй комитедтэ сэхэ хандаа һэн. Иимэ хөөрэлдөөнүүд болоо. Тиимэһээ

эдэ республиканууд Б
Союзна хэлсээндэ гараа
хаая арсаа гэжэ хэлэжэ
хогүй. Энээние зүбшөө
энэ асуудалаар өөрын
жатай байһан хэдэн М
эрхэтэдэй хуулита эрх
һан хэрэг болохо. Энэ
баталха хэрэгтэ хабаад
бүхы республиканууды
набди.

Түб республиканууд
публиканууд түбтэ юу
лэглэнэгүй гэжэ тэмдэгл
хала. Хэншье гараа
юумэ гүйраншалжа б
Бүгэдын түлөө, адли
эрхэнүүдтэйгээр ар
ажабайдалай амин шухал
далнуудые хэлсэхэ туха
дэнэ.

Элдэб хаалтануудые
лэжэ, энэ хэлсээ бэ
тэдээндэ гар табиха бо
тула бидэндэ аргагүй
хүшэр юумэ гаталха х
Иимэ шухала асууда
нэгэн — Нагорный К
тэрээнтэй хабаатай хоё
публиканудай хооронд
рилсаан болоно. Энэ
хэгдэһэн Союзна арга
олон тоото оролгонууд
дүн үгөөгүй.

Гэбэшье хүдэлмэри урд
һоор. Энэ асуудалай ши
ри Конституцяар олдох
на. Тиимэһээ һүүлэй уе
дүү хоёр республик
хүтэлбэрилэгшэдэй, пар
тарьнарай бэе бэедээ д
байдалаа номгоруулха
хэлсэжэ эхилһэниинь ех
шаалтай.

Молдовын ССР-тэхи
баһал хүшэр. Молдовын
ментын олонхидой нэг
бариһан ушар энээнии
орёо болгоо. Энээнһээ б
эндэ Гагаузка, Приднест
республиканууд байгуу
Эндэхи байдалай иимэ
жэжэ байһые Союзна о
буруушааһан байна. Энэ
тэдэнэр эли тодо хара
лэлтэй. Энэ республика
һуудаг бүхы арадууды
хүндые, эрхэнүүдые хү
бэеэ даанхай, нэгэ бүхэл
дово республикые
түлөө Союз оролдоно.

Танай мэдэһээр Грузи
һал хүндэ хүшэр юумэн
жо байна. СССР-эй В
Советэй Президиум «
Верховно Советтэ, Ур
тиин областной Советт
даһан Хандалга соогоо
туцида харша бүхы ши
ринүүдээ болюулжа, КВ
туста эрьен ерэхыень тэ
уряалһан байна.

Грузиин парламентын
хэлсээндэ хабаадахагүйн
хэлээд байхада, Абхази
публика, Урда-Осетиин
номито областиин арадай
тадуудай совет Союзна
бэлдэлгэдэ хабаадаха
тухайгаа хэлээ.

Эндэ ямар арга байх
тойб? Эндэ баһал Ко
циин үндэһэ һуури дээр
хэбэри абтаха ёһотой
Тиихэдээ энэ республ
ажаһуудаг хүн зоной
хараада заатагүй абаха
тэй. Хэнэйшье эрхэдэ
хандуулангүй байжа бол

Конституцяар бэшэ,
түрэл нютагаа орхиһон
али өөрын гүрэн түрэгү
һан арадуудай эрхэ ба
ха асуудал мүн лэ ша
байһаар. СССР-эй Ве
Совет тэдэниие полит
талаар сагааруулаа. Һүүлэ
эдэ хуули буса ябуулг
дэһэ һуури элирүүлхэ
ехэ хүдэлмэри хэгдээ. С
Верховно Советэй, Об
гүрэнэй комитедэй, М
нүүдэй Советэй болон
органуудай бүхы тогто
гуримшуулагдажа, на
харагдана. Эдэ документ
нюуса бэшэ болгохо
хүдэлмэри хэгдэжэ бай
дэнэй дүүрэхэдэ эдэни
хыдэнь болюулха тусх
абтаха. Энэ хадаа эдэ а
дай эрхэ байгуулха талаар
нэгэ алхам болохо бай

СССР-эй Верховно С
Национальностьнуудай
совет немецүүдэй, Крым
таарнуудай, түүрэг месх
дэй, грекүүдэй, курд
ингушуудай болон бусад
дуудай асуудалнуудаар
синуудые байгуулаа. Эдэ
ссинууд хүндэ байдалд
дэлнэ. Гэбэшье тэдэнэй
мэри аша туһатай. Та
стан Киргизи хоёрой х
дохи зарим участогууд
хёолдоһон байдал һуле
талаар Национальност
Совет ехэ туһа хүргэн
хотодо болоһон үйлэ х
дэй хойшолон хиналта
абтанхай.

Нацинууд хоорондын
саа шиидхэхэ талаар х
байһан үдэр бүриин хүд
Союз шэнэлхэ, шэнэ С
хэлсээ бэлдэхэ хэрэгэй
шухала зүйлынь болон
харуулхын түлөө танай
рал энээндэ хандуулаа
Эдэниие шиидхэнгүй,
арадуудай, манай орон
бүхэнэй эрхэнүүдые хан
гар табилгын шатада
шадахагүйбди.

Нүхэдүүд!

Съездын зүбшэхэ
гаргагдаһан асуудал хада
бүхэнэй, манай ороной
бүхэнэй хуби заяанай а
болоно. Энэмнай түүхэт
шанартай. Энэ асуудала
най абаһан шиидхэбэри
лөө мүнөөнэй болон ер
совет хүнүүдтэ эшхэбт
хагүйн тула манһаа дулды
бүхы юумэ хэхэ ёһотой

ОРОНОЙ БАЙДАЛ БА КРИЗИСЭЙ ЭГДЭЛНҮҮДЫЕ ЗАЙСУУЛХА ТУХАЙ

М. С. ГОРБАЧЕВОЙ хэлэhэн түгэсхэлэй үгэ

(Эхининь 1-дэхи ...юурта].

...олбоонуудта буса- ...и түрүүшээр үгэ ...полётно заводой ...ехэл голхорон шаг- ...предприяти бухы ...эн мянган утаhа- ...боотой ааб даа, ...элдэб hаад бэр- ...й ушаранхай. Ха- ...хэдэн мянган хүн

...малда хүргэhэн тү- ...ликанска, нютагай ...тушаа хэлэгдэhэн ...е энэ асуудалда ...лжээнэй анхарал ...эрэгтэй гэhэн элид- ...олнууд гэршэл- ...коллективүүдэй ...о хүдэлөө hаань, ...дэй, республика ...дөө Союзай бай- ...а, социальна томо ...дые бэелүүлхэ ...о. Мүн энээнэй ...уритай байдалай ...а байhаниинь эгээл ...у. Мүнөөдэрэй, үг- ...йдал тушаа ажал- ...ивүүдэй найдам- ...шэглэлтэй байгаа ...ийшье тогтуури- ...хэншье тэрэниие ...хүдэлгөөд үзэг лэ. ...үдэлхэ үдэрнүүдтэ ...оной экономическа ...гэнь хүрэтэр зүб- ...дүүргэhэнэй ашаар ...лективүүдэй hанаа- ...бадалые hулаpуул- ...ди. Бүрил hаяар, ...нүгөөдэр заседа- ...рондо забhар оло- ...ниин Соведэй за- ...э республикануу- ...рилэгшэнэртэй хам- ...эльгээгдэhэн про- ...эй хэhэн ажаглал- ...р хаража үзэхэ гэ- ...б. Энэ хэлсээе заа- ...шухала, тэрэ ма- ...нүүдтэ мүнөө үе- ...хэрэгтэй.

...рса энэ темые тү- ...а үшөө нэгэ юу- ...хэлэхэ hанаатайб. ...буруу, гэмтэй бай- ...э буляалдаан эн- ...а. Натуральна ан- ...республикануудай, ...хоорондохи эконо- ...рилтонуудай дай, ...минии шүүмжэл- ...зарим нүхэдүүд ...үүдай шэнэ үүр- ...хоорондо тог- ...нэ харилсаануудые ...мэтээр ойлгоо. ...жо байhан юумэ- ...бухы тамуужан бо- ...ү бусад хэрэгүү- ...дыгээр сагааруул- ...hааб даа; эд ба- ...хэлсээтэ уялга- ...руу hүрэhэнhөө, ...мическа ажабай- ...даhанhаа иимэ бай- ...лдоод байhаниие ...бэлэйб. Гэбэшье, ...ушар байдалые ...хүдэлмэридэ зүб ...гэжэ тодорхойл- ...даа дэлгүүр тээшэ ...э, харин гэдэргээ ...дал болоно бшуу. ...ндэ дуратай гүб- ...гү, эдэ бүгэдэ ...эршэ хүсэтэй дэл- ...дүүлхэ замда хаал- ...нэ дэлгүүрэй гол ...олодог предприя- ...ал ябуулгада hаад ...шаруулна ха юм. ...риятинууд эдэбхи ...жа, тогтоhон хол- ...тэрэ зандань ор- ...ынгөө хүсэ шада- ...ашаглахын тула ...эрнүүдые олохо ...э зам хадаа ма- ...кодо шэнэ эршэ ...лтай.

...мта тохёолдоhон ...йдалые дэбэргэхэ- ...эшэб. Амар бэшэ ...е зүбөөр шиидхэ- ...э бүгэдые бидэ ...доможолжо, арсал- ...ёhотой байгаа бэ- ...а. Үгэ хэлэхэдээ- ...эльгээhэн асуудал- ...ьше, нүхэдүүд, юу- ...болоноб гэбэл, ...хубилалтанууд ...хэб, баалалтаар ...зүүрын хэмжээ- ...элжын боложо, ...дай шиидхэхы ...ад байhан манай ...шэнэдхэлгын зам ...табихагүй юм бэ-

...а, нүхэдүүд. Ажа- ...дые тогтууритай ...элгүүртэ шэлжэн ...холбоотой бухы ху- ...е бэелүүлхэ та- ...эрхэ байдал хан- ...эдэ хэмжээнүүд ...м.

...р мүнгэнэй эрье- ...hангай бухы бай- ...тогтууритай болго- ...дые эрид шууд ...hэн олон дурад- ...улагдаа. Нилээд ...мэнүүд хэлэгдээ, ...тэмдэглэhэн олон ...анхарал хандуу- ...дүүд нэмэлтэнүү- ...э тоодо, ондоо- ...бодомжотойгоор, ...дэлгүүрэй харил- ...аража шадахагүй байhамнай бүгэдэндэ эли. Эгээл дүтын зургаан hара, али үгы hаа, бухы 1991 он хадаа эгээл харюусалгатай, хүн зондо, магад, огто hайшаагдахагүйшье hаа, шухала хэрэгтэй шиидхэбэринүүдые абалгын саг гэжэ энэ съезд дээрэ ойлгоёл. Үбшэнтэй хүндүүлхэй эдэ үйлэ ябадалнуудай саашадаа заха хизааргүйгөөр үргэлжэлжэ, общественэ зобоохогүйн тула энэ хэгдэнэ гээшэ.

Зарим дурадхалнууд бэелүүлэгдэхээр хараалагдаhан хэмжээ ябуулгануудые дэбжүүлнэ, нүгөөдыень хаража үзэхөөр. Иимэ шиидхэбэринүүдые абаха тэсэбэриин, эрэлхэг зоригой манда хүрэхэ байhан ушарта онсо анхарал хандуулха хүсэлэнтэйб. Гэхэ зуура, хэрбээ үрэ дүнгүүдые түйлаагүй hаа, панхаруудтажа, өөhэдыгөө гэмнэhэн шиидхэбэриие өөhэдынгөө гараар абаhан болохобди.

Съезд дээрэ болоhон үгэ буляалдаае сэгнэхэдээ, би ямар зүйлнүүдтэ түшэглэнэбиб гэхэдэ, эдеэ хоолой хангалгые гуримшуулха талаар онсо яаралтайшье, удаан сагай туршадашье бэелүүлэгдэхэ хэмжээнүүдые дурадхахадаа, энэ асуудалые бухы общественнгоо хүсэнүүдые элсүүлжэ, шиидхэхэ асуудал болоно гэжэ бидэ булта ойлгонобди. Эдеэ хоолой асуудалнуудаар республикануудай хоорондо баталагдаха энэ жэлэй хэлсээн хадаа бүгэдэнэй хүсэлэл оролдолгонуудые нэгэдхэжэ, тохёолдоhон байдалые дары түргэнөөр хубилгажа шадаха ёhотой. Энэ талаар олон юумэ хэхэ ёhотой, илангаяа — эдеэ хоол хадагалха, хубаарилха, наймаалха хэрэгые гуримшуулха.

Хэлсээн тушаа болодог зүбшэлэлгын, бэлэдхэлгын үедэ түбэй зүгhөө эд бараа эльгээхэ талаар хэлсээтэ уялгануудай хэмжээе дан ехээр, диилэшэгүйгөөр тогтоонхой гэжэ республикануудай зарим хүтэлбэрилэгшэд тэмдэглээ. Бидэнэр сугларжа зүбшэхэбди, мүн эд бараа эльгээхэ тухай республиканууд хоорондоо ямар хэлсээ түйланаб, тиимээр лэ тэрэ хэлсээн соо бэшэхэбди. Хэлсээл түйлаг, би тэдэнэй хоорондо холбодог шата болуужаб. Мүнөө юун болоно гээшэб? «Минии республикада» эльгээгдэхэ бухы юумэн hайшаагдана, бүри ехээр эльгээхэ гэhэн хүсэлэн элирхэйлэгдэнэ. Харин республикаhаа гадаа тээшэнь, республиканууд хоорондын харилсаанай үндэhэ hуури дээрэ эд бараа эльгээхэ болоходоо, тад ондоо байдал тохёолдоно. Тиихэдэнь манай экономикын hалбаринууд тон ехээр хоорондоо илгаатай, тусгаар шэглэл, мэргэжэлтэй. Нэгэ ушартань газарайнь 80—90 процентые хлопогой эзэлжэ байхада, нүгөө ушарта — ороохо таряа болон мал ажал иимэл хэмжээгээр хүгжөөгдэнэ. Тиимэ болохолоороо тэдэ хоорондоо андалдаха ёhотой. Энээнгүйгөөр байхын аргагүй. Дуратай гүбди, али үгы гү, бодото байдалhаа саашаа мүнөөдэр гараха аргагүйбди. Политикадашье энээнhээ хадуурхагүйбди, практическа шиидхэбэринүүдтэшье энээнhээ бүришье зайлажа шадахагүймнай элитэ. Шиидхэбэринүүдые олохо хэрэгтэй.

Хэлсээе бүридүүлгэ хүдэлмэриин гуримаар түйлагдаха ёhотой гэжэ тоолоод, энээгээр хизаарлаха хүсэлэнтэйб, энээниие съезд дээрэ хаража үзэhэнэй хэрэг үгы. Гэбэшье хэлсээн түйлагдаа гү, али үгы гү гэжэ бидэ мэдээсэхэ уялгатайбди. Энэ депутадуудта хэрэгтэй. Нэн түрүүн hөөргөө гэртээ бусаад, съездын хиналта доро эдэ үдэрнүүдтэ бидэ иимэ хэлсээ түйлабабди гэжэ тэдэ хэлэхэ аргатай болохо ха юм.

Үсэгэлдэр бидэ аграрнигуудай түлөөлэгшэдтэй уулзаабди. Тэдэнэр өөрынгөө харюусалгые мэдэрнэ. Газарай харилсаануудта, таряашадай ажабайдалда үндэhэн шухала хубилалтануудай жэл гэжэ 1991 оние тодорхойлhон декларации съезд абаха ёhотой гэжэ би дурадхааб. Энээниие арсаагүй. Тиимэhээ иимэ деклараци проектые дурадхахыень редакционно комиссида даалгахые би зүуршалнаб.

Хэрэглэгдэдэггүй хүдөө ажахын газарые тоо бүридхэлдэ абаха, таряашадай ажахынуудта, газар дээрэ хүдэлхэ дуратай бухы хүнүүдтэ дамжуулха газарай фондые Соведүүдэй мэдэлдэ бии болгохо гэhэн асуудалнууд тушаа юу хэлэлтэйб гэбэл, республикануудта зүбшэлэлгэдэ эльгээгдэhэн документнүүдэй суглуулбари соо огород, саад эрхилхэ дуратай эрхэтэдэй гүйлтануудые хангаха тухай Президентын Указ бии. Энэ ушар манай Соведүүдэй урда арга боломжонуудые нээнэ, мүн энэ талаар алгасалгүй hэн хойнонь съезд өөрынгөө хараа бодолые элирхэйлхэ ёhотой. Энэ хүдэлмэри засагай республиканска, нютагай зургаануудта хабаатайшье hаань, иимэ хараа бодолые тогтоолоор баталхань шухала. Министрнүүдэй кабинет болон республикануудай правительствэнууд энэ хараа бодолые дары бүридүүлжэ эхилхэ уялгатай.

Газарые үмсын зөөри болгохо асуудалаар референдум тухай. Хэдэ хэдэн республиканиудта энээн тухай хуулинууд абтанхай, тэдэ хоорондоо илгаатай. Россида — нэгэ хуули, Белоруссида — ондоо хуули, Прибалтикада — бүри буржуазна үмсэ зөөри урдань эзэлжэ байhан хүнүүдтэ газарыень бусааха тухай хэлсэнэ. Эдэ бүгэдэ засагай зургаанuудай шиидхэбэринүүд болоно. Референдум үнгэргэхые би дурадхааб, хабарай тарилгын хүдэлмэриие хараада абан, тэрэниие хойшолуулжа болохогүй. Бухы республикануудта энэ талаар февраль хүрэтэр тодорхойлхо хэрэгтэй, мүн съезд энээн тушаа өөрынгөө хараа бодолые элирхэйлхэ гэжэ hананаб.

Гүйсэдхэхэ засагай үүргэнүүд тухай. Энэ асуудалаар эгээл олон шүүмжэлхы ажаглалтанууд, голхормоор аад, зүбтэй гэмнэлгэнүүд хэлэгдээ хаш. Юрэдөөл, мүнөө үедэ засаг тухай асуудал эгээл гол шухала болоно гэжэ үгэ буляалдаан бүри ехээр гэршэлээ. Тэрэниие шиидхэнгүйгөөр гол шухала хубилалтануудай мүнөөнэй шата дээрэ экономикодо, нацинууд хоорондын харилсаануудта, ниитын гуримые, хуули ёhые бэхижүүлгэдэ хабаатай бусадшье олон асуудалнуудые шиидхэжэ шадахагүй байнабди.

Имагтал дээдэ шатыень хубилгаhанай, нарижуулан hайжаруулhанай ашаар гүйсэдхэхэ засагые ашаг үрэтэй болгохын аргагүй гэhэн элидхэлэй тобшолол үгэ буляалдаанай үедэ саашадаа хүгжөөгдөө. Үнэхөөрөөшье гүйсэдхэхэ засаг хадаа бүхэли байгуулалта болоно. Тэрэ өөрын хуули гуримтай, эмхидхэлгын болон ажал ябуулгын гол ёhонуудтай. Тиимэhээ орон доторхи гүйсэдхэхэ засагай бухы байгуулалтада түшэглэhэн ушарта президентскэ засаг өөрынгөө уг зорилгые дүүргэжэ шадаха гэhэн эндэ хэлэгдэhэн hанамжануудые би гүйсэд дэмжэнэб. Тиихэдээ Союз тухай хэлэгдэнэ гэжэ гүйсэд тодорхойлхо хэрэгтэй. Энэмнай шэнэлэгдэhэн Союз, бүрин эрхэтэ гүрэнүүдэй Союз боложо хубилха байhан ушарые хараада абалгатайгаар, үүргэнүүдые шэнээр хубааралгатайгаар, Союз тухай хэлэгдэнэ бшуу. Энэшье ушарта нэгэн бүхэли гүрэн тухай хэлэгдэнэ. Иимэ эрхэ байдалда гүйсэдхэхэ засагай ниитэ нэгэн байгуулалта байха ёhотой. Ниитэ союзна дэлгүүрэй хэдэн хуби боложо хубаагдаа hаань, социально-экономическа дэбжэлтэ түйлагдахагүй, зүгөөр гүйсэдхэхэ засагай шатануудай таhалагдажа, тэдэнэй хоорондо нягта холбооной байгаагүй hаа, иимэ дэбжэлтэ мүн лэ түйлагдахагүй.

Орон дотор гүйсэдхэхэ засагай байгуулалтые эмхидхэхэдээ, бидэ энээниие ойлгохо, энээниие хараада абаха ёhотойбди. Союзай болон республикануудай бүрин эрхэтэ байдалай гол ёhые бэелүүлhэнэй үндэhэ hуури дээрэ тогтоогдохо федеративна гүрэн байhан Союзые бүтэн бүрин үлөөхые оголон буруушаадаг хүнүүд энээниие арсана гэжэ би тоолоноб, үгэ хэлсэлгын үедэ энээниие би ойлгоо hэнби.

Нацинууд хоорондын харилсаануудай асуудал тухай. Бухы дээрээшье, мүн тус тус республикануудта, эгээл шахардуу шанга газарнуудта тохёолдоhон байдалайшье талаар эдэ асуудалнууд съезд дээрэ тон хурса шангаар табигдаа. Съездэдэ, Президентдэ эльгээгдэhэн бэшэгүүд, хандалганууд, болоhон, мүн саашадаа болохоор хараалагдаhан хөөрэлдөөнүүд диилэнхи олондоо энэл темэтэй холбоотой.

Бухы асуудалнуудаар хараа бодолнууд тон адли байгаа гэхэгүй юм аабзаб даа. Гэбэшье гол зүйлнүүд тушаа ниитэ нэгэн хандалгатай байhаниинь элитэ. Манай хүнүүд олонхидоо Союзые бүрин бүтэн үлөөхын, тиихэтээ хамта тэрэниие шэнэлхын түлөө, агуухэ орон, байгуулагдажа байhан шэнэ дэлхэйн түшэг тулгууринуудай нэгэн гэжэ саашадаашье бидэнэй үлэхын түлөө. Гэхэ зуура хүниие, гэр бүлые, хүнэй эрхые хамгаалжа бидэнэй шадаагүй байhан ушараар зоной сэдьхэлээ тон ехээр ханаагүй байhаниие би үшөө дахин эндэ мэдэрээб.

Иимэ байдалай түлөө түбэй, мүн республиканска, нютагай органууд харюусалгатай. Тохёолдоод байhаниие hайжаруулха хэрэгтэй. Тиихэдээ бултанайнгаа талые хаража, бидэ сугтаа эдэбхи гарган, хүдэлхэ зэргэтэйбди.

Нэн түрүүн хүнэй эрхэ хүндэлэгдэхэ ёhотой, хоёрдохёор, арсалдаатай асуудалнууд ямар нэгэл арадые гасаланда оруулан шиидхэгдэхэ зэргэгүй.

Эдэ асуудалнуудые шиидхэхэ гээшэ тон хүндэ хүшэр гэжэ хэлэхэ байнаб. Намда этигэхыетнай гүйнаб.

Литвада, Латвида, Эстонидо боложо байhан үйлэ хэрэгүүд манай hанаае зобооно. Эдэ республикануудта хэдэн арбаад жэлдэ ажаhуужа, тэдэнэй экономикын, соёлой хүгжэлтэдэ хубитаяа оруулhан хүн зон республикын эрхэтэн гэhэн нэрэ зэргэhээ хаhагдана. Энэ бүтэхэгүй хэрэг. Ямаршье конституцинуудтай ба хуулинуудтай, тэрэ тоодо хүнэй эрхэ тухай уласхоорондын пактнуудтай таараалданагүй бшуу.

Бидэ энэ асуудалые тобшо, тодорхой болгохо ёhотойбди. Прибалтикын республиканууд табяад жэлэй туршада СССР-эй бүридэлдэ байна. Энэ ушар тэдэнэй хоорондо, бусадшье республикануудтай, Союзтай өөhэд хоорондохи уялгатай байлгана ха юм. Энэнь экономическа, политическэ, эрхэтэнэй, хүн зоной ажаhуудалай талаар уялганууд, зарим ушарта газар дайдын талаар асуудалнууд болоно бшуу. Эдэ бүридэhэн харилсаануудые абаhаар лэ, арад зонойнгоо hанаа бодолые шагнаншьегүйгөөр таhалдуулжархиха гээшэ зүб юм гэжэ бидэндэ хэншье этигүүлжэ шадахагүй байха. Тиимэhээ би референдум үнгэргэхэ дурадхал оруулааб. Эндэл хүн зон энэ асуудалаар өөрынгөө hанаа бодолые хэлэхэ бэзэ.

Съезд дээрэ нүхэр Машняга үгэ хэлэбэ. Би тэрээнтэй, мүн Молдовиhоо ерэhэн арадай бусад депутадуудтай уулзаа hэм. Заседаниин hүүлээр мүнөөдэр би энэ республикын депутадуудтай уулзаха hанаатайб. Тус республикада шахардуу байдал тогтонхой гэжэ мэдэнэбди. Кишиневой, Приднестровиин, гагауз арадай түлөөлэгшэдэй хэлэhые дуулахадаа, нэгэ үнэн бэшэ ябадалынь нүгөөдыень бии болгоно, тэрэнь — үшөө удаадахиень гаргажа ерэнэ гэhэн бодол түрөө hэн. Эдэ бухыдөө эндэхи байдалые улам шахардуу болгоно, бэе бэедээ үhөөрхэлгые, ехэ аюул асаржа болохо байна бшуу. Тиимэhээ бидэ эгээл эхинhээнь республикын түлөөлэгшэдые эрэлхэг зоригтой байхыень зарим хүнүүдэй эрхыень хаhаhан, hайнаар бодогдожо үзэгдэнгүйгөөр абтаhан шиидхэбэринүүдhээ арсахыень анхараа hэмди.

Бухы эрхэтэдтэ хэмээрээ байха арга боломжонууд олгогдобол, политическэ шухала асуудалнуудые шиидхэжэ болохо! Энэ асуудал шиидхэгдэхэ гээд этигэнэб, бэе бэедээ үhөөрхэлгэ гээшэ татагдахаар бэшэ болошонхой бэшэ ха юм. Республикада молдовануудшье, ородуудшье, украинецуудшье, гагаузуудшье, грегүүдшье ажаhууна.

Молдовын газар дайдын нэгэн байхаар, Союзай бүридэлдэ тэрэнэй бэеэ даанги республика байхаар бухы асуудалнууд шиидхэгдэхэ ёhотой.

Нагорно Карабахтахи байдал тон шахардуу байhаар. Энэ асуудалые урдань үнгэргэгдэhэн съезднүүд, Верховно Совет, олон тоото комитедүүд, ба комиссинууд, хараа юм. Мүн Президентын ба правительствын анхаралда байhаар. СССР-эй Верховно Соведэй шэнэдхэhэн бүридэлдэ өөрынгөө түрүүшын заседанинууд дээрэ энэ асуудалда бусахыень даалгахада зүйтэй ха. Шэнэ эрхэ түлөөлгынгөө ёhоор Федерациин Совет тэрэниие анхарха ёhотой гээд би hананаб. Эндэ Конституцяар хараалагдаhан гурим hэргээгдэхэ ёhотой. Эндэ ажабайдалые хэмдэнь оруулха, эрхэтэдэй хоорондоо эблэрхэ бодото арга боломжонууд бии.

Урда Осетиин автономитой дашарамдуулан болоhон үнэн хэрэгүүд тухай. Грузиин ба энэ автономиин хүтэлбэридэ, эдэ арадуудта, СССР-эй Верховно Соведэй хандалгые би зүб гээд hананаб. Эрид эрилтэ табижа, хэрэг шиидхэжэ болохогүйл. Бэе бэеэ ойлгохо гэжэ оролдохо хэрэгтэй. Эрхэтэдэй дунда шанга зүришэлдөө гаргахагүй гээшэ президентын уялга гээд hананаб.

Нацинууд хоорондохи харилсаануудта хабаатай ондоо асуудалнууд тушаа тогтохогүйб. Байдалай тон шахардуу болоhон, гүрэнэй ба хүн зоной ажабайдалда аюул тохёолдуулха газарта онсо эрхэтэ байдал гү, али Президентын хүтэлбэри соносхохо баатай болгогдохо юм. Үгээ ойлголсохо, хамта ябуулгануудые хэхэ гэhэн минии hэдэлгэ дэмжэгдээгүй hаань, Президент бухы харюусалгые бэе дээрээ даажа абаха болоно. Съезд дээрэ, тэрэнэй урда тээшье Президентдэ хэлэгдэhэниие бодожо үзэхэдөө, иимэ тобшолол хэнэб.

Союзна хэлсээе баталха тухай асуудалда съезд үшөө бусажа ерэхэ. Эндэ үгэ хэлэгшэдэй олонхинь дурадхагдаhан проектые дэмжэhэнээ, мүн заримашуул буруушааhанаа мэдүүлээ, би өөрынгөө hанамжа хэлэхэмни. Али нэгэн тала руунь хэтэрмэ мэдүүлгэ хэхээе бидэ бултадаа бэеэ бариха байгаабди гээд hананаб. Бидэ ута зам гаталаабди, би энэ асуудал табиhаншье, бэшэжэ хандаhаншье хүнүүдтэ харюусанаб. Союзна хэлсээнэй мүнөөнэй проект бэлэдхэхын тула бидэ ута зам гаталаабди. Бэеэ даанхай республикануудай декларацинууд харагдаа, республикануудай түлөөлэгшэдтэй зүбшэлгэ, федерациин Соведтэ зүбшэлгэ, СССР-эй Верховно Соведтэ оло дахин зүбшэлгэ, научна үгэ буляалдаан үнгэргэгдөө. Энэ орёо асуудалые бухы общество дотор зүбшэнэ. Союзна хэлсээнэй проектые бюрократ зүйл гэжэ тоолоо hаа, энэ хүшэр хүндэ хүдэлмэридэ хабаадагшадые зэмэлhэн болохо байна. Хүдэлмэри саашадаа үргэлжэлүүлэгдэнэ, республика бухэнhөө бүрин эрхэтэ түлөөлэгшэдэй бүлэг бии болгогдонхой. Оронoймнай ажабайдалда шухала удха шанартай энэ асуудалаар съезд өөрынгөө hанамжые хэлэхэ бэзэ гээд общество хүлеэнэ. Дээдын гүйсэдхэхэ засагай бүридэлые хубилгаха, эмхи гуримые сахиха, эдеэ хоолоор хангалгые hайжаруулха талаар хойшолуулашагүй хэмжээнүүдые абаха, экономикые тогтонижоруулха тухай дурадхалнуудые съезд дэмжэхэ бэзэ гээд найданаб.

Би үсэгэлдэр аграрнигуудтай иимэ юумэн тухай хөөрэлдөө hэм. Бидэнэй дурадхалнууд ехэнхидээ эсэргүүгээр угтагдана. Союзна хэлсээнэй үндэhөөр гүйсэдхэхы засаг хубилгагдаха, түлөөлгэнь хубаагдаха ёhотой гээд бидэ харуулхые оролдообди. Энэ манай үзэл бодол мүн. Бидэниие удаарнат, зүрхэсэнэгүйт, энэ үедэ засаг саа үбшэндэ дайрагдаха ёhогүй гээд шүүмжэлэл гараа. Бодожо үзэhэнэй hүүлээр бидэ хэмжээ абажа эхилээбди. Мүнөө дахин шүүмжэлэлдэ оронобди. Урдань хэлэhэн лэ ораторнууд энэ удаашье шүүмжэлнэ. Энэ хадаа эшэ үндэhэгүй байлгые, тусхай, политическэ наадан тухай гэршэлнэ гээшэ. Ондоо эндэ юушье үгы.

Бидэ гүйсэдхэхэ засагай саа үбшэндэ дайрагдаhые дабаха ёhотойбди. Хэмжээнүүдые абахые, эмхи гурим тогтоохые, реформын программануудые бэелүүлхые манhаа хүн зон хүлеэнэ. Дурдагдаhан хэмжээнүүдые hайнаар хаража үзэхэ, нэмэхэ, зарим юумыень орхихо, тиигээшье hаа, шиидхэжэ үзэхэ хэрэгтэй. Оруулагдаhан, дурадхалнуудые съезд дэмжэхэ бэзэ гээд найданаб.

Нүхэдүүд! Тохёолдоhон байдалда сэгнэлтэ үгэлгэ, харагдажа үзэгдэхэ, согсологдохо дурадхалнууд хадаа доройтоhон байдалhаа гараха программада, мүнөө үедэ таарама ажал ябуулхын бодото программада асарба гэжэ тэмдэглэхээр. Би зарим ораторнуудай иишэ тиишээ болоhыень hайхашаанагүйб, тэдэнэй дунда хүтэлбэрилхы тушаалтаншье байгаа. Үсэгэлдэр тэдэнэр нэмэлтэ хаhэн, хубилгаhан, дуугаа үгэhэн аад лэ, мүнөөдэр тэрээнhээ арсана. Энэ үедэ хөөрсэгэнэхэ, бэе бэедээ хашаргаа татаха гээшэ манда юушье үгэхэгүй.

Шэлэжэ олоhоноо баримталха хэрэгтэй. Энэмнай зүб лэ хараа шэглэл байха. Энэ шэглэл социалис шэлэлгын эрхээр, зөөридэ хандалгые хубилгаhанай ашаар олдоhон hэн тула ажабайдалай шэнэ ёhо түүхэдэ, шэнэ предприятинуудта, дэлгүүртэ асарна ха юм. Ехэ юумэ хэхэ хэрэгтэй. Теэд юуб? Бухы юумыень гараhан аад, шиидхэхы шатада дахин лэ хөөрсэгэнэжэ эхилхэмнай гү?

Үгы! Хүсэеэ элсүүлэн, бэе дээрээ харюусалга абаад лэ урагшаа дабшаха хэрэгтэй. Урагшагүйдэхэшье боложо аалагмди. Гэбэшье бидэ эгээл шухала дабаандань хүрэжэ ерэнхэйбди, тэдэниие дабабал, манай бухы общественэ социалис ёhоор шэнэдхэлгын замда бодотоор гарахабди.

Хараа бодолнуудаараа андалдалга хадаа доройтоhон байдалhаа гараха бодото программа зохёожо шадахабди гэжэ би этигэнэб. Гэбэшье hали боли байха саг манда үгы. Саг ошоо. Бидэ үдэршье гэнгүйгөөр өөhэдынгөө ажаябуулгые шэнэдхэн хүдэлхэл, хүдэлхэл ёhотойбди. Тиимэhээ гансашье шэнэ бүридэлнүүд бэшэ, харин шэнэ хүнүүд хэрэгтэй. Тэдэнэр лэ мүнөө үеын ашаае даажа, оронoймнай урда табигдаhан зорилгонуудые бэелүүлхэ зэргэтэй. Энэнь президентын засагай хэмжээндэшье, республикануудташье, нютагуудташье, ажалша коллективүүдтэшье, бухы обществодошье ябуулагдаха зэргэтэй.

ЛОНДОН. Великобританиин премьер-министр Джон Мейджор албанай хэрэгээр Холбоото Штадуудта түрүүшынхиеэ ошобо. Британиин правительствын толгойлогшо боложо США-да түрүүшынхиеэ ошобо гээшэ. США-гай президент Джордж Буштай, вице-президент Дэн Куэйлтэй, гүрэнэй секретарь Джеймс Бейкертэй хөөрэлдэхэ, американ конгрессэй хүтэлбэрилэгшэдтэй уулзаха юм.

США-гай президенттэй Британиин премьер-министрэй хөөрэлдэхэ үедэ Персидскэ тохойдохи орёо хүшэр байдал, НАТО-гай сэрэгэй бүлэглэлэй үүргэ ба худалдаа наймаа болон тарифууд тухай хөөрэлдөөнүүд гол анхаралда байха юм.

СОФИ. Болгариин парламент ороной шэнэ правительствые hунгаба. Бусадhаа дулдыданги бэшэ политическэ ажал ябуулагша Димитр Попов тэрэниие толгойлбо. Олон партинуудай үндэhэ hуури дээрэ кабинет байгуулагдаа юм. Ороной политическэ хүсэнүүдэй түйлаhан хэлсээнэй эсэстэ тэрэ бүридхэгдэhэн байна.

Зүүн Сибириин соёлой институдай 30 жэлэй ойдо

АШАТА ХЭРЭГҮҮДЫНЬ УЛАМ ҮРГЭДЭГ ЛЭ!

Зүүн Сибириин гүрэнэй соёлой институт ороной соёлой хүдэлмэрилэгшэдые бэлдэдэг институдууд соо эгээл үнинэй hургуулинуудай тоодо ородог юм. Энэ институт ганса Сибирьтэ бэшэ, харин бухы совет орон соо, гадна хилын саагуургшье мэдээжэ болонхой.

Зүүн Сибирьтэ соёлой хүдэлмэрилэгшэдые бэлдэдэг гуламтын бии болгогдоhоор 30 жэлэйнь ой мүнөө үргэнөөр тэмдэглэгдэжэ байна. Энэ hайндэртэ ороной бусад республикануудhаа, хизаарнуудhаа, областьнуудhаа монголhоо айлшад олоор ерэнхэй, амаршалгын бэшэгүүд, телеграммануудшье институдай нэрэ дээрэ таhалгаряагүй ерэнэ. Энэньшье гайхалгүй. Энэ институт дүүргэhэн мэргэжэлтэд бухы Союз сооhуур таранхай ха юм. Олонхидынь өөhэдөө багшанар, эрдэмтэд боложо, ороной соёлой институдуудаар, училищинуудаар хүдэлнэ. Нүгөө зариманиинь хото, хүдөөгэй соёлой байшангуудаар, библиотекэнүүдээр хүдэлхэдөө, хүн зоной оюун бэлигые хүгжөөхэ, тэдэниие гоё hайханда дуратайгаар хүмүүжүүлхэ гэhэн бэлэн бэшэ үүргээ дүүргэнэ.

Үнгэрhэн гушан жэлэй хугасаа соо 7583 библиотекын, 5530 соёлой мэргэжэлтэд тус институт дүүргэжэ гараа. Тиихэдэ Монголой Арадай Республикын 112 мэргэжэлтэн бэлдэгдэhэн байна.

Хэрбээ тоонуудые дурдажа эхилээ hаа, иимэ байна. Мүнөө дээрээ эндэ хамтадаа 3032 студент hурана. Институдай 21 кафедрада 201 багша хүдэлнэ. Тэдээн сооhоо 3 эрдэмэй доктор, 4 профессор, 35 доцент, 50 эрдэмэй кандидат болоно.

Зүүн Сибириин гүрэнэй соёлой институт Омск, Красноярск, Хабаровск хотонуудта өөрын hуралсалай-консультационно пунктнуудтай байhан. Мүнөө иимэ пункт гансал Эрхүү хотодо үлэнхэй. Тэндэнь 520 студент заочноор hурана.

Соёлой институдай багшанарай научна хүдэлмэри тухай хэлэхэ болоо hаа, тэдэнэр 33 суглуулбари, 29 монографи, hуралсалай 24 ном бэлдэжэ гаргаhан байна.

Совет искусство болон библиотекын хүдэлмэри хүгжөөхэ хэрэгтэ горитой хубитаяа оруулhанайнгаа, соёлой хүдэлмэрилэгшэдые бэлдэхэ талаар габьяатай байhанайнгаа түлөө үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэhэн багшанар олон. Жэшээлбэл, үнинэй багша РСФСР-эй, Буряадай ССР-эй соёлой габьяата ажал ябуулагша, искусство шэнжэлгын эрдэмэй доктор, профессор В. Ц. Найдакова, РСФСР-эй габьяата артист, профессор Б. Н. Вампилов, Яхадай ССР-эй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ В. С. Орлов, Буряадай ССР-эй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, түүхын эрдэмэй кандидат Р. Б. Ажеева, РСФСР-эй, Буряадай ССР-эй наукын габьяата ажал ябуулагша, профессор Б. Б. Батуев, РСФСР-эй, Буряадай ССР-эй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ С. И. Никифоров, РСФСР-эй, Буряадай ССР-эй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ А. М. Герштейн, Туркмениин ССР-эй, Буряадай ССР-эй арадай артистка, РСФСР-эй габьяата артистка И. Ф. Кузьмина, Буряадай ССР-эй наукын габьяата ажал ябуулагша Г. К. Олзоева болон бусад, үшөөшье олон багшанарай нэрэнүүдые дурдамаар, теэд мүнөө хүн бүхэн тухай хөөрэхэ арга боломжогүй байhамнай ойлгосотой. Тиимэhээ энэ институдай габьяата багшанар, профессорнүүд тухай хожомоо хөөрэхэбди гэжэ hанагдана.

Энэ институт оройдоол хоёр факультедтэй юм. Нэгэниинь—соёл гэгээрэлэй хүдэлмэриин, нүгөөдэнь — библиотечнэ. Соёл-гэгээрэлэй факультет 7 отделенитэй, тусхайлбал, оркестрэй, хоорой, хореографическа, фольклорно коллективэй хүдэлмэрилэгшэдые, клубай хүдэлмэриин болон театральна коллективэй режиссернуудые, соёл-гэгээрэлэй хүдэлмэри эмхидхэгшэдые эндэ бэлдэдэг байна. Ерэхэ жэлhээ хүгжэмэй багшанарые бэлдэдэг отделени нээгдэхээр хараалагдана. Энэ жэлдэ иимэ заочно отделени нээгдэнхэй.

— hуралсалай шанар ба студентнэрэй эрдэм мэдэсээ эрид дээшэлүүлхын тула хоёр шэглэлээр хүдэлмэреэ түсэблэнхэйбди. Нэгэдэхинь, хүн зоной сүлөө саг эмхидхэлгэдэ, нүгөөдэнь, искусствын институдуудай тусхай программа дээрэ үндэhэлэн, хүгжэмшэд болон режиссернуудые hургахабди. Юундэб гэхэдэ, студент бүхэн шэлэhэн гол мэргэжэлээ тон hайн мэдэхэ зэргэтэй бшуу. Урдань бидэ студентнэртэ соёл болон искусствын бухы hалбаринуудые заагаха гэжэ оролдогшо hэмди. Тиимэhээ студентнэрнай олон тээшээ hанаалаа табяад, өөрынгөө гол мэргэжэлдэ анхаралаа hуладуулдаг байhан юм. Энэ түсэбтэй зохилдуулан, факультедэй соведэй баталhан тусхай программаар 3-дахи жэлээ хүдэлжэ байнабди. Урдань студентнэр 4 жэл hурадаг hаа, шэнэ программын ёhоор 5 жэл hурадаг болохонь. hүүлэй табан жэл соо манай факультедэй кафедрануудые даагшанар, факультедэй соведэй гэшүүд hэлгэгдэнхэй. Минии hанахада, хүдэлмэридөө абьяастай, урагшаа hанаатай зон hунгагдаа. Тиимэhээ шэнэ онол аргануудые, мүн бусадшье туhатай зүйлнүүдые нэбтэрүүлхэ талаар яhала амжалтатайбди гэхэ байнаб,— гэжэ соёл гэгээрэлэй хүдэлмэриин факультедэй декан В. Б. Буланов хөөрэнэ.

Энэ факультедтэ тусхай программаар түсэблэгдэhэн Буряадай, Яхадай, Тувын национальна студинууд бии болгогдонхой. Юрэнхыдөө хадаа, Сибириин арадуудай түүхэ, соёл болбосорол шудалха талаар hүүлэй үедэ горитой хүдэлмэри хэгдэнэ гэжэ тэмдэглэмээр. Тиихэдэ концертнэ ажал ябуулгада бага бэшэ анхарал хандуулагдадаг болоhон байна. Энэ тон зүб. Юуб гэхэдэ, студентнэр концертнүүдые табихадаа, яhала ехэ дүй дүршэлтэй болоно гээшэ. «Сибирский сувенир», «Забава» ансамбльнуудай концертнүүд hонирхол ехээр татадаг. «Сибирский сувенир» ансамбль Сибириин ород арадай дуунуудые дууладаг, харин «Забава» ансамбль Забайкалиин хасагуудай фольклорой шэглэлтэй юм. Тиихэдэ национальна студенческэ ансамбльнууд байгуулагданхай. Тодорхойлбол, Буряадай «Соёл», Тувын —«Аялга», Яхадай — «Якутяночка», Монголой — «Ундраа» ансамбльнууд болоно. Эдэ ансамбльнууд өөhэдынгөө яhанай үндэhэн соёл болбосоролтой хүн зониие танилсуулдаг юм.

Библиотечнэ факультет тухай хөөрэхэ болоо hаа, баhал хубилалтануудhаа эхилээ. Энэ факультедэй студентнэр шэнэ программаар hуража байна. Гадна шэнэ предмедүүд бии болгогдонхой. Жэшээлбэл, «Дэлхэйн соёлой түүхэ», «Үгээ зүбөөр үгүүлэн хэлэлгэ ба hуралга» гэхэ мэтэ. Гадна буряад яhанай студентнэртэ түрэлхи хэлэниинь заагдадаг болонхой. Мүн тиихэдэ компьютерно класс түхеэрэгдэнхэй. Энэ факультедтэ программист-операторнуудые, уран зураашa-шэмэглэгшэдые, ном хабтаhалагшадые, каталогизаторнуудые, буряад хэлэнhээ оршуулагшадые, машинисткэнүүдые бэлдэхэ талаар хүдэлмэри түлэг дундаа ябажа байна.

— Манай факультет 1991 оной hуралсалай шэнэ жэлhээ библиотекарьнүүдые хоёр шатаар бэлдэдэг болохонь. Түрүүшээр студентнэр тусхай дунда шатын мэргэжэлтэй болохо. Энээнэй hүүлээр хүн бүхэн аттестаци гараха. Хэрбээ энэ аттестацияа амжалтатайгаар гарабал, саашадаа үнэхөөрөө hураха дуратай байбал, хоёрдохи шатада орожо hуралсалаа саашань үргэлжэлүүлхэ аргатай болохо юм.— гэжэ библиотечнэ факультедэй декан Р. Б. Ажеева хөөрөө hэн.

Энэ факультедтэ дүй дүршэлтэй, хүндэтэй багшанар олон. Жэшээлбэл, РСФСР-эй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, доцент Ю. А. Хараев, доцентнүүд Ю. Б. Авраева, М. Я. Серебряная, Г. С. Лобанова, Е. О. Дашиева, Г. С. Солодкова, Г. К. Олзоева, ахамад багшанар Л. И. Герасименко, Н. М. Миткинова, Л. В. Мункоева болон бусад.

Институт дүүргэhэн мэргэжэлтэд Т. Д. Миткинова, А. Я. Чебунина, В. В. Савинова, Л. И. Тихоненко, Е. Ш. Гармаева гэгшэд республикануудай соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэд гэhэн нэрэ зэргэдэ хүртэнхэйнүүд. Тиихэдэ Л. А. Мальцева, И. И. Петухова, Е. Н. Рябушева, Т. Б. Тармаева, А. Н. Войтович гэгшэд ороной томо библиотекэнүүдэй директорнүүдээр дэбжүүлэгдээ. Институт эдэ зоноороо омогорхохооролл омогорхоно.

Зүүн Сибириин гүрэнэй соёлой институт орон соохи бусад соёлой институдуудта орходоо үнинэй гэжэ тоологдодог гэжэ дээрэ хэлэгдээ hэн. Мүн hайн бэлэдхэлтэй, ехэ эрдэм мэдэсэтэй багшанарайшье талаар гүйсэд хангагданхай гэжэ тоологдодог. Бусад городуудhаа соелшод эндэ ерэжэ практика гарадаг, заабари зүбшөөл абадаг байна. Энэ институт дүүргэhэн олон мэргэжэлтэд ороной бусад соёлой институдуудта багшална. Жэшээлбэл, Н. С. Семенова — Москвагай соёлой институдай декан, М. А. Карпушкин—Куйбышевай соёлой институдай профессор, А. Т. Золотухин—Куйбышевай соёлой институдай доцент, А. М. Никитин Алтайн соёлой институдай доцент, В. Н. Никончук — Кишиневой соёлой институдай доцент юм. Энэмнай гансал театральна отделени дүүргэhэн зон гээшэ. Театральна отделени тухай эндэ бага сага тогтоё. Юундэб гэхэдэ, энэ эгээл томо отделенинүүдэй нэгэн ха юм. Соёл гэгээрэлэй хүдэлмэриин факультедэй энэ отделенидэ элдэб үедэ ехэ олон мэдээжэ зон хүдэлөө, хүдэлжэшье байна. Энэ отделениин кафедрые даагшаар Буряадай ССР-эй искусствын габьяата ажал ябуулагша Г. А. Иофин эгээл түрүүн хүдэлөө. Удаань СССР-эй арадай артист Г. Ц. Цыденжапов, искусство шэнжэлгын эрдэмэй доктор, профессор В. Ц. Найдакова, доцент Г. Ф. Шалыгин, РСФСР-эй габьяата артист, профессор Б. Н. Вампилов, РСФСР-эй искусствын габьяата ажал ябуулагша Н. Е. Логачев, РСФСР-эй габьяата ажал ябуулагша С. Д. Будажапов гэгшэдые дурдамаар.

Минии оролдожо hургаhан студентнэр үни өөhэдөө багшанар болонхой. Мүнөө манай кафедрада бэлиг түгэлдэр, хурса ухаатай багшанар олон. Жэшээлбэл, В. А. Тришин, А. Б. Баскаков, З. Л. Ринчинова, Д. Н. Баторова, Н. П. Дугар-Жабон, Н. И. Грудинин, В. С. Килин болон бусад. Манай институт дүүргээд амжалтатайгаар хүдэлжэ ябаhан зоной заримыень нэрлэбэл, Б. Эрдынеев, С. Лобозеров, В. Кастригин гэгшэд драматургнууд болонхой. Тиихэдэ А. Сырен Тувын соёлой министрээр хүдэлжэ байhанаа, тэндэхи национальна театрай ахамад режиссер болонхой, РСФСР-эй соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ В. Ц. Баторов Дабаатын сомоной Соведэй түрүүлэгшээр хүдэлнэ. Арадай театрнуудта амжалтатайгаар хүдэлдэг режиссернуудые дурдабал, Б. Чойнжуров, В. Дрожжин, А. Бортоев, Р. Ефимова, А. Николаев гэгшэдые нэрлэмээр. Тиихэдэ Гүрэнэй ород драмын ахалагша режиссер, РСФСР-эй соёлой габьяата ажал ябуулагша А. А. Бурков, Х. Намсараевай нэрэмжэтэ Буряадай гүрэнэй академическэ театрта хүдэлдэг Буряадай ССР-эй арадай артистка Н. Токуренова, Буряадай ССР-эй габьяата артистнар Б. Цыденов, Д-Ц. Дашинамжилов гэгшэд баhал энэ институт дүүргэhэн юм, — гэжэ Буда Николаевич омогорхонгёор хөөрэнэ.

Зүүн Сибириин гүрэнэй соёлой институдта эдэ үдэрнүүдтэ хүлгөөтэй байна. Тусхай программаар конференцинүүд үнгэргэгдэнэ. Факультедүүдэй отделени бүхэн hайндэртэ зорюулагдаhан концерт, спектакльнуудые харуулна, выставкэнүүдые үнгэргэнэ. Олон арадуудай хэлэн дээрэ дуунууд зэдэлнэ. Эндэ хамта дээрэ 21 яhанай студентнэр эбтэй эетэйгээр hурадаг юм. Тэрэ тоодо холын Лаосhоо, хүршэ Монголhоошье хүбүүд, басагад бии. Олон арадуудай түлөөлэгшэнэрэй дэгжээhэн хани барисаанай дүлэн бүри халуунаар ошотон бадараг лэ. Олон арадуудай оюун бэлигтэй хүбүүд басагадые суглуулhан энэ институдай алдар солo улам үргэдэг лэ!

Б. БОДИЕВ,
манай тусхай корр.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: студентнэр хүгжэмэй хэшээлэй үедэ.
Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

ТОЛИ

ХОЛЫМНАЙ НЮТАГААРХИД ХУЖАРЛАН БАЙХАЛ!

(Түрэлхи хэлээ, угайнгаа ёһо заншалнуудые сахижа, нютагаархидтаа дэлгэрүүлжэ байха буряад соёлой бүлгэм ороной ниислэлдэ байгуулагдажа байна. ★ Тэрээндэ дэмжэлгэ, туһаламжа хэрэгтэй).

МОСКВАДА ажаһуудаг буряадууд өөһэдынгөө соёлой бүлгэм байгуулжа эхилбэ гэһэн һонин мэдээсэл энэ намарай дуулаһан байгаабди.

Россин Федерациин уран зохёолшодой VII съездын дүрбэдэхи үдэрэй түгэсхэлэй заседанинуудай забһарлалда манай делегациие хүтэлбэрилэгшэ, арадай поэт Н. Г. Дамдинов иигэжэ хэлэбэ:

— Үглөөдэр, үдын 12 сагта Москвадахи манай нютагаархинай бүлгэм Буряадһаа ерэһэн зохёолшодтой уулзалга эмхидхэнэ. Тэрээндэ бултадаал ошожо үзэе, хөөрэлдэе, һонин байха. ТАСС-ай байшан соо уулзалга болохо гэгдэһэн байгаа. Харин мүнөө адресынь ондоо болгогдобо. Метрогой «Смоленскэ» станциһаа гараад Спасопесковско переулогаар оршодог 7/1 байшан соо сугларха болонобди. Энэмнай Монголой Арадай Республикын посольстводо хабаатай байшан юм ха.

Тиигээд лэ, үглөөдэрынь болзоото сагтаа түхеэржэ, шамдуухан суглараад, метрогой станцинуудаар дамжаһаар Смоленскэ талмайда гаража, Спасопесковско переулок һурагшалан гэшхэлбэбди. Заагдаһан ямаршье һэм переулогаар үгсэжэ ябахадамнай, Сингапурай республикын посольство ушарба. Тээ саашань хуушанай түхэлтэй һайхан байшан оршоно. Дээрэнь Холбоото Штадуудай һудалтай, хүхэ, улаан туг далбана. Булан тойроод гарахадамнай шэнээргэ, шэл, бетон байшангай газаа монгол, буряадууд, машина-унаанууд олон байба: «МНР-эй посольствын соёлой-мэдээсэлэй түб» гэжэ хуушан монголоор, ородоор бэшээтэй гаршаг аржына. Монгол ороной албатанай энэ газарай шанха тушаа, үндэр түмэр харша соохи байшан — Америкын посольство гэшэ гү? — гэхэдэмнай, — бэшээ бэшэ, эндэтнай посол Мэтлок гээшэнь байрладаг. Тэрэ Улаан-Үдэ хүрэһэн байха, — гэбэ хэншьеб.

ҺАЙХАН шэмэглэлтэй, хоёрдохи дабхарай зал соо манай үндэһэ яһатанай түлөөлэгшэд яһала сугларжа байба. Уданшьегүй уулзалга эхилжэ, Улаан-Баатар хотодо арба гаран жэлдэ ТАСС-ай корреспондентээр ажаллажа байһанаа мүнөө Москва ерэһэн Ким Борисович Болдохонов оролто үгэ хэлэбэ.

— Мүнөө үедэ Москва хотодо, мүн тэрээн шадарай нютагуудаар хамта дээрээ 2000 буряад яһатан ажаһууна. Түрэһэн үдэһэн тоонто нютагһаа холо олоороо ажаһууһан ушарһаа, манай буряадууд өөһэдын бүлгэм байгуулха гэжэ шиидэһэн байна. Тиигээд лэ үнгэрһэн октябрь һарын 27-до эмхидхэлэй конференци зарлагдажа үнгэргэгдөө һэн. Тэрээндэ 450-яад зон сугларaa. 200-гаад хүн бүлгэмэй гэшүүд болонхой. Мүнөө дээрээ өөһэдын түб гэхэ юм гү, али юрэдөөл өөһэдын байра байшангүй байнабди. Эхин түрүүн бүлгэмэймнай эмхидхэлэй комитедые Нина Чимитовна Цыбенова хүтэлбэрилөө һэн. Саашадаа бүлгэмые хүтэлбэрилхэ совет байгуулагдаа. Тэрэнэй харюусалгата секретаряар Нина Чимитовна, түрүүлэгшээр педагогикын эрдэмэй академик Петр Родионович Атутов, орлогшоорнь намайе һунгаа һэн, — гэбэ Ким Болдохонов.

Удаань Россин Федерациин уран зохёолшодой VII съездэ Буряадай делегациие хүтэлбэрилжэ ябаһан поэт Николай Дамдинов съездын хүдэлмэри тухай, тэрэнэй ендэрһээ хэлэһэн үгэ тухайгаа мүн мүнөө үеын буряад уран зохёолой хүгжэлтые тодорхойлһон асуудалнуудта тогтожо үгэ хэлээ, шүлэгүүдээ уншаа. Тэрэшэлэн поэдүүд Гунга Гомбоевич Чимитов, Баир Сономович Дугаров, драматург Шираб-Нимбу Ринчинович Цыденжапов гэгшэд үнгэрһэн зундаа «Монголой нюуса тобшын» 750 жэлэй ойн баярта хабаадалсажа ерэһэн тухайгаа, тэрэ ойдо зорюулагдаһан хэмжээ ябуулгануудта хэһэн бүтээһэн зүйлнүүд тухайгаа, мүн Түбэдэй гайхамшагта поэт-философ Миларайбын түрэһөөр 950 жэлэй ойтой дашарамдуулан, Буряад болон Түбэд оронуудай хоорондохи соёлой харилсаануудта зорюулагдажа, Улаан-Үдэ хотодо үнгэргэгдэһэн һонирхолтой хэмжээ ябуулганууд тухай дэлгэрэнгыгээр хөөрэбэ, шэнэ зохёолнууд дээрэ хүдэлжэ байһанаа дуулгаба, мүн шүлэгүүдээ уншаба.

Эб найрамдал хамгаалха Москва хотын Комитедэй гэшүүн, медицинын эрдэмэй кандидат, мэдээжэ поэт, буряад үг гарбалтай Владимир Геннадьевич Дагуров энэ уулзалгада хабаадалсажа, оршуулгын болон зохёохы ажал тухайгаа хөөрэжэ үгөөд, Свердловскын киностудида ажалладаг поэт-кинорежиссёр Барас Халзановай шүлэгүүдэй номдо оруулагдаһан өөрынгөө оршуулгануудые уншажа үгэбэ.

ЭНЭ УУЛЗАЛГАДА ерэһэн хуушанайнгаа танилнуудтай уулзажа хужарлан хөөрэлдөөбди. Жэшээлхэдэ, Яруунын аймагай Эгэтэ нютагта түрэһэн, үдэһэн Дарима Лодоева, МГУ дүүргэөд Москвада ажаллажа байдаг басаганаараа, дунда һургуулиин һурагша хүбүүнээрээ ерэһэн байба. Жараад онуудаар Зүүн-Үльдэргын дунда һургуулида һуража амжалтатайгаар дүүргэһэн, удаань химиин эрдэмэй кандидат болоһон Дарима Лодоева мүнөө Москвагай химиин институтда ажалладаг байба. Буряадай багшанарай институдһаа Ленинградай университедтэ дамжуулагдажа, тэрэниие дүүргэһэн хэлэ, бэшэгэй эрдэмэй кандидат, Хурамхаан нютагай Владимир Раднаев мүн лэ эндэ үнинэй ажаллана.

Ага нютагһаа гарбалтай Баир Намсараев микробиолог мэргэжэлтэй юм. Һүүлэй арба гаран жэл соо СССР-эй Наукануудай академиин институдта ажаллажа байдаг. Биологиин эрдэмэй кандидат нэрэ зэргэтэй Баир Бадмабазарович Намсараев Балтиин болон Хара далайнуудаар, Индиин болон Номгон океануудай нэлэнхы холын нюруугаар экспедицидэ ябажа байдаг. Урзанда энэ нүхэрнай Америкэ Канада хоёрой дунда оршоһон Агуухэ нуурнууд дээрэ американ эрдэмтэ нүхэдэйнгөө уряалаар зорижо, гурба һара тухай шэнжэлхы хүдэлмэринүүдээ ябуулаа юм. Харин үнгэрһэн зундаа нүхэр Б. Б. Намсараев Номгон океанай шэнжэлхы хүдэлмэридэ хабаадалсажа, Австралиһаа саашаа Шэнэ Зеланди хүрэжэ ерэһэн байна. Тэрэнэй нүхэр Нина Чимитовна Цыбенова Моссоведэй дэргэдэхи ЗАГС-нуудай нэгэндэ ажалладаг, психолог мэргэжэлтэй юм. Нина Чимитовна Москвадахи манай үндэһэ яһатанай соёлой түбэй эмхидхэлэй комитедтэ эхинһээнь эдэбхитэйгээр хабаадалсаһан тула тэрэ бүлгэм тухайгаа һонирхолтойгоор хөөрөө һэн.

МҮНӨӨ үедэ буряад бүлгэмэй секцинүүд байгуулагдажа байнхай юм ха. Тэдэнь мүнөөдөө дүрбэн янзын. Жэшээлхэдэ, соёл-гэгээрэлэй секцидэ Москвагай һургуулинуудта һуража байһан эдир бага наһатаниие түрэлхи хэлэ, бэшэгтэнь һургаха асуудал шиидхэгдэхэ ёһотой. Зүбшэлгын (консультационно) секцидэ эрдэм шэнжэлгын, медицинын болон хуули гурим сахилгын асуудалнуудаар ажал ябуулагдаха. Һурагшадтай болон студент-залуушуултай хүдэлмэри эрхилхэ секци гэжэ байха Жэшээлхэдэ, Москвагай консерваторидо болоод театрай училищи, мүн дээдэ һургуулида, М. Горькиин нэрэмжэтэ литературна институдта һуража байһан оюун бэлигтэнэй хүсөөр концерт наада эмхидхэхэ гэхэ мэтэ хэмжээ ябуулганууд эрхилэгдэхэ. Гадна бүлгэмэй үйлэдбэриин-коммерческэ секци гэжэ байха.

Бүлгэмэй хүдэлмэридэ ямар туһа нэмэри оруулха аргатайбта гэһэн хэдэн янзын асуудалнуудтай сохигдомол саарһан дээрэ мэдүүлгэ бэшэжэ, тэрэ бүлгэмдэ абтадаг байна. Оролгын сэн 5 түхэриг, жэл бүриин взнос 10 түхэриг юм.

— Буряад соёлой түбэй саашадаа хүгжэхэ, «хүл дээрээ гараха» арга боломжонууд хэр гээшэб?

— Буряадай ССР-эй Сэлэнгын район, Соёлой министерство, Улаан-Үдэдэхи соёлой түб гэһэнүүд мүнгэн туһаламжа үзүүлхэбди гэнхэй. Тиихэдэ Агын автономито округой Могойтын районой агропром тус бүлгэмэй студент-залуушуултай хүдэлмэри ябуулхын тула 30.000 түхэриг үгэхэ болоо. Тиихэдэ «Логос» гэжэ Москвадахи туршалгын шэнэ нэгэдэл (генеральна директорынь Базар Дугарович Дондоков) 100.000 түхэриг үгэхэ юм. Мүнөө үедэ «Логос» нэгэдэл Москва соогуур хэдэ хэдэн магазинтай болонхой, — гэжэ Нина Чимитовна хөөрөө һэн.

БУРЯАДАЙ соёлой бүлгэм врач, уран зураашa Туяана Олзонэ болоод Людмила Варфоломеевагай зурагуудай выставкэ эмхидхэһэн байна.

Манай республикын Композиторнуудай холбооной байгуулагдаһаар 50 жэлэйнь ойдо зорюулагдажа, Союзуудай Байшангай Колонно зал соо үнгэргэгдэһэн буряад хүгжэм, дуунай ехэ концертдэ энэ бүлгэмэй хүтэлбэрилэгшэд эдэбхитэйгээр хабаадалсажа, буряад нютагуудайнгаа 700 гаран түлөөлэгшэдые суглууһан байба. Тэрэ концертын үедэ ССР Союзай арадай артистын нэрэ зэргэдэ һаяхан хүртэһэн манай алдарта дуушан Галина Бадмажаповна Шойдагбаевада, мүн лэ манай үндэһэ яһатанай мэргэжэлтэ хүгжэм байгуулагшадай нэгэн Жигжит Абидуевич Батуевай 75 наһанай ойдо зорюулжа, бүлгэмэйхидэй зүгһөө амаршалгын адресууд, корзинатай гоё һайхан сэсэгүүд барюулагдаа һэн.

— Москвадахи манай бүлгэмһөө гадна Киев хотодо буряадай соёлой бүлгэм байгуулагданхай юм. Тэрэнэй түрүүлэгшээр Рабдан Дымбрылович Цырендоржиев гэжэ хүн һунгагданхай. Гэрэйнь телефон 546-82-03. Мүн лэ Киев хотодо түүрэг хэлэтэ арадуудай бүлгэм байгуулагданхай. Тэрэнэй түбтэ манай дуушан Жамсаран Дандаров ажалладаг. Ажалайнь телефон 295-61-33, — гээ һэн Нина Чимитовна Цыбенова.

...Эхэ буряад нютагуудһаа холо ажаһуудаг манай гарбалтан сэдьхэл бодолоороо угсаата арадайнгаа хэлэ, бэшэг болоод ёһо заншалнуудые сахижа тахижа ябахые эрмэлзэнэ ха юм. Жэшээлхэдэ, Москва, Киев, Алма-Ата болоод Ленинград хотонуудта ажаһуудаг манай үндэһэтэн газар газартаа сугларжа, сагаан һарын һайндэрые хүхюу зугаатайгаар тэмдэглэдэг байна. Гадна бусадшье хизаар нютагуудаар ажаллажа ажаһуугшад үри хүүгэдээ, нютагайнгаа оюутан залуушуулые түрэлхи хэлэндэнь, ёһо заншалдань һургаха, угайнгаа соёл мэдэсэтэйгээр хүмүүжүүлхэ зэргэтэй гээшэ. Энэ талаар Улаан-Үдэдөө үндэһэн хэлэн дээрээ хэблэгдэжэ байдаг газетэ, журналнууд, һуралсалай болоод уран зохёолой номууд, мүн буряад дуу, хүгжэмэй грампластинканууд элбэгээр хэрэглэгдэхэ ёһотой ха юм. Тэдэ бүгэдэ алишье буряад соёлой бүлгэмэй түбтэ хүргэгдэжэ, манай холын нютагаархинай хужарламa зүйл боложо байха зэргэтэйл!

Б. ЖАНЧИПОВ,
манай корр.
Москва—Улаан-Үдэ.

ЭГЭЭ ТҮРҮҮШЫН АЛХАМ

Нэгэтэ һонин соносхолнууд эндэ-тэндэ үлгэгдэбэ. Залуу артистнуудай концертын оперо, баледэй театрай ордон соо болохо тухай. Залуу дуушад, хатаршад «Интер» гэжэ ажахын тоосоото нэгэдэл байгуулаа юм ха гэжэ ойлгогдобо.

Россин дуушадай олон конкурсын дипломант Андрей Чимитдоржиев концертын нэгэдэхи хубиие нээгээ. «Хүрин хээр», «Хүршымнай басаган» гэжэ мэдээжэ дуунууд нэгэ ондоохон маягтайгаар дуулагдаба гээшэ ха.

«Лотос» гэжэ арадай ансамбльда хатардаг А. Бадмаринчинова энэдхэг хатар анха түрүүнээ хатаржа, альга ташуулаа. Зүгөөр Д. Балдуевай хүтэлбэрилдэг «Ая ганга» гэжэ ансамблиин артистнар концертдэ хабаадаха гэжэ соносхол соо бэшээтэй байһан юм. Теэд энэ хатарай премьерэ тухай тайзанһаа соносхоходоо, «Лотос», «Ая ганга» ансамбльнууд дурдагдаагүй.

Буда-Ханда Дашиевагай хонгёо хоолой һануулмаар дуулаһан басаган А. Чимитдоржиевтай «Хаанахинайл ааб?» гэжэ дууе хангюурдан, зоной анхарал татаадхиба.

— Энэмнай хэн бэ? — гэжэ һэр-мэр гэлдэһээр байтарнь:

— 1988 ондо Чайковскиин нэрэмжэтэ хүгжэмэй училищи дүүргээд, РНМЦ-дэ ажаллажа байһан Намгар Лхасаранова дуулаба, — гэжэ соносхогдоо һэн. Намгар арадай инструментнүүдэй таһагта ятага дээрэ наадажа һураһан, мүнөө РНМЦ-дэ эдир ятагашадай кружогто багшална.

Хитад оронһоо бууһан айлшан Ли Сюань гэгшэ залуушуулай концертдэ хабаадажа, нюдэнэй шэмэг болоһон байна. Концертын түрүүшын хубида «Һарата мүрэн дээрэхи һайхан үдэшэ», хоердохи хубидань «Һэлмэтэй хатар» тэрэ гүйсэдхөө. Мэнэ-мэнэ дэгдэшэнэ аа гү гэжэ һанахаар хүнгэхэнөөр, уян нугархайгаар тэрэ наадана.

Ленинградай театрай, хүгжэмэй, киногой институт дүүргэһэн Эржэн, Саяан Жамбаловтан өөһэдынгөө зохёоһон дуунуудые дуулажа, баранда һайшаагдажа, халуунаар альга ташуулаа. Илангаяа «Дуһал» гэжэ дуун илгарма зохид. Энэ дуугаа залуу хоёр эхэ, эсэгэнэртээ зорюулаа. Концертын хоёрдохи хубида Б. Цырендашиевай дуунуудые дуулаһан байна.

Эдэ залуу артистнууд зохёохы ульһатай бэлигтэй хоёр. Эржэн аялга найруулдаг, Саяаниинь үгыень бэшэжэ, гитара дээрэ гаргадаг. Эхэ эсэгын бэлиг шуһа дамжан, үри бэедэнь энэ ёһотойл үгтөө гэжэ һанагдана. Эржэн—Зүгдэр Цыдыповэй басаган. Харин Зүгдэр Цыдыпов басаганайнгаа һураһан институдые 1959 ондо дүүргэжэ ерэһэн, нилээдгүй бэлигтэй актёр байха. Харин Саяан — бэлигтэй буряад поэт Цыдып Жамбаловай хүбүүн, шэг шарайгаараашье эсэгэдээ адли даа.

Урдань «Сэлэнгэ» ансамбльда дууладаг байһан дуушан Елена Антонова хэдэн дуу гүйсэдхэһэн байна. Дуунайнгаа үгэнүүдые тодо сэбэрээр, ульгамаар үгүүлжэ һураахыень энэ дуушанда захигдана.

«Лотосто» ябадаг Светлана Раднаева «Араб хатар» харуулба.

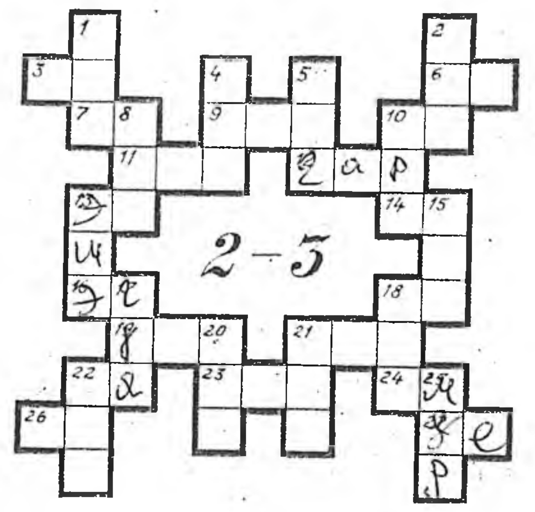
Буряадай ССР-эй арадай артист Ц-Е. Бадмаев тайзандаа үнэн сэхэ зандаа байһанаа гэршэлжэ, залуушуулай концертдэ хабаадан, «Бөө» гэжэ хатараа харуулба. Өөрынь найруулһан энэ хатар үндэһэн ёһо заншалаа һэргээн хүгжөөхэ хэрэгтэ нэмэри болохо байна.

— Буряад искусствада үнэн сэхээр, бүхы наһаараа алба хэһэн ветеран мандаа һайхан жэшээ харуулна гээшэ. — гэжэ Эржэн Жамбалова мэдүүлээ һэн.

«Интер» гэжэ залуушуулай концертнэ нэгэдэл иигэжэ түрүүшынгээ алхам хэбэ гээшэ. Зүгөөр юундэ «Интер» гэжэ нэрлэгдээ юм, ойлгогдоогүй.

Ц. ЦЫРЕНОВА,

КРОССВОРД

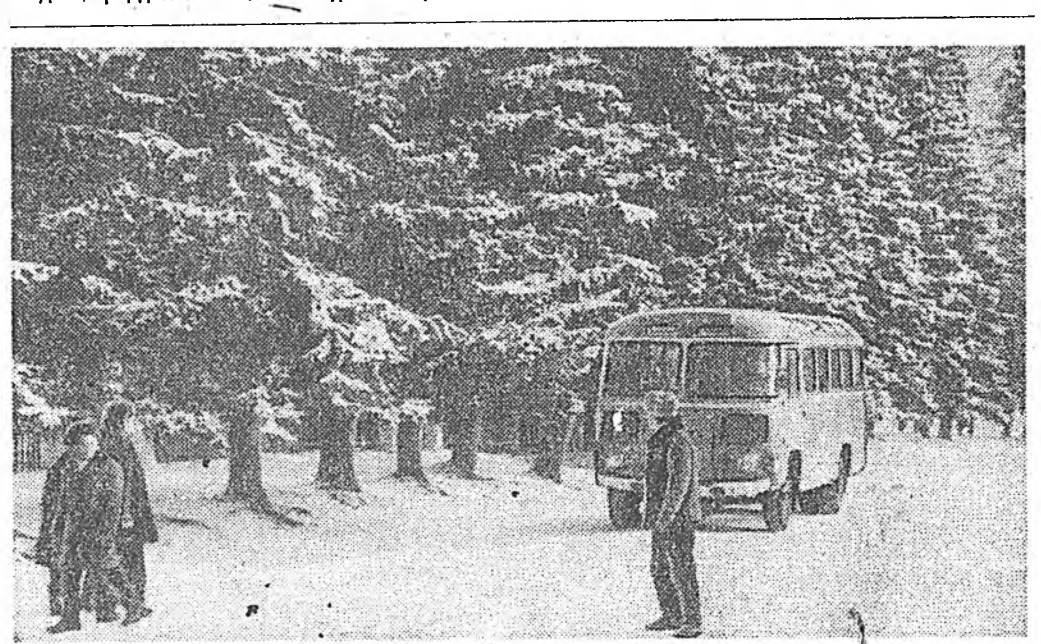
ХАЖУУ ТЭЭШЭЭ: 3. Эдеэ хоол гэхэ гү, али тэрэнэй шэмэ. 6. Мангирай хурса үнэр. 7. Тээ тэндэ тээхэлжэн, тэрэ саана яхалжан, хаанай хүбүүн хараалһан, хара нохой дахуулһан (таабари). 9. Туруута ан. 10. Будэй үргэн, наринай хэмжүүр. 11. Хашхараан, дуудаан. 12. Хоёр эхэ таба табан хүбүүтэй (таабари). 13. ...дом (эхир үгэ). 14. ...нэгэтэн эбдэрхэгүй, үгэ нэгэтэн үхэхэгүй (оньһон үгэ). 16. Хониной нооһондохи тоһон. 18. ...ехэтэ дошхон, эрдэм ехэтэ номгон (оньһон үгэ). 19. Хүлигэ (синоним). 21. Һам шэнги һадариг, һара шэнги түхэреэн (таабари). 22. Жэжэхэн сэсэгүүдтэй, хурса үнэртэй, гашуун амтатай ургамал. 23. Бүдүүн эзы бүхэһөөн барагдаа (таабари). 24. Малай тамга, тэмдэг. 26. Үбэлдөө дулаасуулдаг, зундаа һэрюусүүлдэг (таабари). 27. Үгын нэгэ хуби.

ДЭЭРЭҺЭЭ ДООШОО: 1. Хусань үбһэ мүргөө, үхэрынь газараа мүргөө (таабари). 2. Халуу буулгадаг ламын эм. 4. Үбһэ ногооной үлэгдэл. 5. Уран мэргэн үгэ, наадан зугаа. 8. Самса бэшэ аад, оёотой, хүн бэшэ аад, зугаатай (таабари). 10. ...доргон болохо (Фразеологизм) 13. Юумэнэй барюул. 15. Нарихан утаһануудаар нэхэгдэһэн эд. 17. Хүлэй нэгэ хуби. 18. Юумэнэй хурса, үзүүртэй тала. 20. Түрэлэй хүн. 21. Баханаг дээрэ баха (таабари). 22. Хамта ажаһуудаг түрэл хүнүүд. 25. Хүнэй, амитанай хүлэй тэмдэг, сараа.

Мэлын дунда һургуулиин буряад хэлэ, литературын багша

Баир ГОМБОЕВ зохёобо.

Захаамин.

Цырен-Ханда ДАРИБАЗАРОВА

ЭТЮД

Түлэг үдэр лугшана,
Тэнгэй наранда,
Тэбэригдэһэн газар амидан түгшэнэ.
Бүгшэм агаар ирална.
Бусайдаһан зэрэлгээн
Бууһан элшээр абиран миралка.
Дурлаһан хоёр амарна.
Далайда сэсэгэй
Далита онгосоор дүүжэндэн тэмарна,
Сайбар далбагань ялбана,
Сагай һалхинда
Салгидан аалихан хайшаашьеб налбана.
Инагууд энхэрнэ нюдэдтөө эмээхэй
Элэһэн добуу, тала
Элиһэн шубуу, нара, бэе бэеэ — энэ дэлхэй.

ХОЁР «БИ»

Нэгэдэхи «би» мэхэгүй, наһаяа ёһодо тооложо,
Нараа угтан, галаа удхалан һэргээнэ,
Нарай хүүгэеэ дээрэ үргэн таалажа,
Нармай ногоон дэлхэймни мүнхэхэн гэнэб.
Хоёрдохи «би» үйдхартай, һарын толондо татуулжа,
Хүйтэн бодолоор мүшэдэй дундуур талиинаб.
Хүнэй юрьеэн байдал дээгүүр элижэ,
Хүхэльбэ замби зүүдэн гэжэ энеэнэ.

«БУРЯАД ОРОН—90»

ТҮРҮҮШЫН САҺАН.

О

Сэнхир экран

СУББОТО, 22

НЭГЭДЭХИ ПРОГРАММА

Москва. 7.30 — «120 минута». 9.30 — «Эжы, аба бидэ гурбан». 10.00 — Дэлхэйн арадуудай уран бэлиг. 10.45 — «Очевидное-невероятное» гэһэн дамжуулга. 11.45. — «Бурда моден» дурадхана. 12.15 — Экранай уран бэлигтэн Клод Ланцман. 13.30 — «ЭВМ» ТПО танилсуулна. 14.15 — Партнер. 14.45 — Фотоконкурс. 14.50 — «Рынки мира (Франци, Англи). Возвращение к бирже» — баримтата фильм. 15.50 — Режиссёр Я. Фридэй фильмүүд. «Двенадцатая ночь». 17.25 — Уран шүлэгэй долгин дээрэ. 17.30 — Флоридада болоһон аза талаантай ушар. 18.30 — Уласхоорондын шэнжэлэл. 19.15 — Мультфильм 19.30 — «Посредник» 3 серитэй уран һайханай фильм. 1-дэхи, 2-дохи сери. 22.00 — Время. 22.30 — СССР-эй правительствада. 22.40 — Ехэшүүлдэ мультфильм. 23.00 — «Маппед-шоу» — олон серитэй кукольна фильм-балет. 23.50 — Шэнэ һониной албан. 00.05 — Бухэдэлхэйн хүгжэмтэ «Монте-Карло» шан.

ХОЁРДОХИ ПРОГРАММА

Москва. 9.00 — Үглөөнэй гимнастика. 9.15 — Мультфильм. 9.30 — Ород хэлэн. 10.00 — Фигурна һолжоролгоор СССР-эй чемпионат. Эрэшүүл. 10.45 — СССР-эй Арадай депутадуудай IV съезд дээрэ. 13.45 — Бултанай эрхилхэ спорт. 14.00 — Россин үсөөн тоотой арадуудай байдалые һэргээхэ асуудал. 14.10 — «Али-Баба и сорок разбойников» — уран һайханай фильм. 16.20 — Хэн газарай эзэн байхаб. 17.30 — Баримтата фильм. 18.15 — США-гай мультфильмнүүдэй программа. 18.45 — Россин соёлой ажабайдал. 21.00 — «Амгалан нойрсогты, багашуул!» 21.20 — А. Д. Сахаров тухай баримтата фильм. 22.00 — Время. 22.30 — Соносхолнууд, мэдээсэлнүүд. 22.35 — «ПИ тэмдэгтэй. 1-дэхи, 2-дохи хубинь.

Цырен-Дондок ХАМАЕ[В]

ЗАЛИ

(Ганса бадагтай шүлэгүүдһэ[э])

* * *

Ори ганса бадаг соо
Ониготоо юумэ хэлэбэл,
Үһөөржэ харлаа үүлэн соо
Үзэһэнтэй адлил нара.

* * *

Агар зандан модоной
Анхилаадхиха ондоохон.
Арад минии зоной
Аялгалаадхиха хонгёохон.

* * *

Номхон зангаар ябажа,
Ноёнш болоожо магадгүй.
Аргаахан дүмүү хандажа,
Ахайш болоожо магадгүй.

* * *

Эльди гарахагүй юумэндэ
Эдеэрхэһэнэй хэрэг бии
ха гү!
Эжэл болохогүй тэрээндэ
Эрьелдэһэнэй хэрэг бии
ха гү!

* * *

Ужажа ороһон бороон
һайн гү!
Удаан шараһан наран һайн
гү!
Бороон, наран тэгшэ
байбал,
Баян ургасын эхин гээшэл.

* * *

Нохойн эдихэгүй үһые
Намнахаяа болиита.
Абын табиһан бэеые
Аршалхаяа бодыта.

* * *

Ээрэмшээн, дэбхэншээн
гүйһэн
Эшэгэн иигэжэ хүхибэ:
«Эрьеын ногоон ургаа,
Эжы хэрэгээ болёо».

* * *

Хүмүүнэй бэе олоходожо,
Хүбхэ ургатараа һуухаар,
Замбиин зулай харбажа,
Залин болоожо гэрдэһүү.

* * *

Арадаа үмдэхэ
хубсаһатайхан,
Амандаа эдихэ эдеэтэйхэн
Зоной дунда ябахадаа,
Зоптойдо бэеэ тоопонол
даа.

* * *

Сэсэрхэхэ юумэмни —
Шинимн хэлээшэ байшоо.
Сэнгэхэдэһэн инагни —
Сээжэ зүрхөө хайлашоо.

* * *

Дайран хэлэһэн хүниие
Дабан хэлэжэ шадаа һаа,
Һанаан соохи шэртэһыень
Һуга татан хаяхалши.

* * *

Дүүхэйн тэнэг аашые
Дүмэжэ абажа гараа һаа,
Саашаа дабаха замыснь
Сагаалхадажа үгэхэлши.

* * *

Үнэн хүрса бодолдо
Үхэл гэжэ юу байхаб!
Үдэ жэгүүртэ шубуунда
Үндэр гэжэ юу байхаб!

* * *

Буруулган һамганай шэгые
Зүрхэндөө үнжэгэн тэбэрижэ,
Зүүдэндэз шамайгаа асарбаб.
Үндыеш шүүдэрээр харяажа,
Уралыеш сэсэгээр шэрбэбэб.

* * *

Бүргэд бүргэд шубуунай
Бүдэрдэггүй үндэртэ,
Зорижо гараһан хүбүүнэй —
Золынь домогто.

* * *

Аалин һэрюун оршон соо
Аадар бууxaяа забдаа гү!
Айдар наһанайм найдал соо
Гайхал болохоёо зүгнөө гү!

* * *

Сэбэрхэн шарайгаар
эрэшүүлые энхэрһэн,
Сэнгэлгын шуналда абтаһан
эхэнэр —
Барагхан хүбүүнэй
басагандань эрьехэдэнь,
Баһал һанаатай үзүүлбэ
хэбэр.

* * *

Амараг гансаяа шэлэхэ
гээшэ —
Алтанай нөөсэ олоһоншүүг
юм хаш.

Бусадһаа илгахань
хи[...]
Үншэрһэн хэнзэ ду[...]
Үгылэн шаналхань [...]

* * *

Хүбшын һэрюун мо[...]
Хүхын дөнгөдөхо [...]

* * *

Арбан долоотой [...]

* * *

Арюун дуран хүлга[...]

* * *

Үхэл, үбшэ зүгнэхэ[...]
Үули газааш барх[...]
Үбгэд, хүгшэд
зүнтэг[...]
Үхибүүн зантай бо[...]

* * *

Баян бардам айла[...]
Байха, һууханa хүн[...]
Баряанай зуудаг н[...]
Боруулһандал адли[...]

* * *

Тэнэг хүнэй эдеэн[...]
Тудалдахань һаалта[...]
Ама хүрэхэ мяхан[...]
Алтан мэтэ хаапта.

* * *

Гэрэл нэгэтэ нара[...]
Гэрэлтэйб гэжэрхё[...]
Алтан туяа хаана[...]
Абадагаа мартажар[...]

* * *

Бии үгы хоёрые
Бэдэрдэг хүн — ду[...]
Бии үгы хоёрые
Бии болгодогынь —[...]

* * *

Хорон сэдьхэл сэд[...]
Холо ошохонь яма[...]
Хани нүхэрөө хард[...]
Хада болохонь яма[...]

* * *

Ухарюу дүүлэгэр а[...]
Ууган жаргалаа ха[...]
Сэлеэндээ тэврийһэ[...]
ба[...]
Сэнтэйхэн үгыем
сэгн[...]

* * *

Һамган архи хоёрт[...]
Һальхайргадабал,
Эрын ябадал
Эреэлэгдэхэл.

* * *

Намжар нүхэрэй [...]
Нэнгэн абахын урд[...]
Али зэргын үндэрт[...]
Алдахаяа хүлоо ойл[...]

* * *

Хүлэгэй хүжүүн жо[...]
Хүдэр баатар бари[...]
Шүлэгэй нарин онь[...]
Шэдитэй хүбүүд ш[...]

* * *

Хөөргэдэл уудална[...]
Хүхэ сэнхир огторг[...]
Эжын һубһан ноо[...]
Ээрсэглэгдэхэ шэн[...]

* * *

Саб сагаахан
Саһата талам сахи[...]
Түрын үдэрэй
Тунгалаг зугаа тахи[...]

* * *

Арадтаа үнэнинь хэлэ[...]
гэ[...]
Арсашагүй дураниинь,
бэлигынь ю[...]

* * *

Үүлэн үүлэнтэсэ
намнас[...]
Үдэрөө үнгэргөөд,
Саянай орой шударж[...]
Саһаар бургаа.

* * *

Уладай харые харангү[...]
Үһандаа хэды ороо6и[...]
Нүхэдөө һайса шагнан[...]
Нюуртаа хэды хэлүүл[...]

* * *

Һалахаяа һалаһан һам[...]
Һандархай уурхайдам
дух[...]
Байдалаа заһажа
эхилх[...]
Байрадам амар байлг[...]

* * *

Мүнхэ ехэ оршолондо
Мүнгэн зоори һунгаа[...]
Агуухэ дуранда
Абтахагүйл заяанһаа.

ПРАВДА БУРЯТИИ
Мүнөөдэрэй номерто

Буряадай Совет Социалис Республикын арбан хоёрдохи зарлалай Верховно Соведэй гурбадахи сессиин декабриин 20-ной заседани дээрэһээ бэшэгдэһэн тоосоон газетын мүнөөдэрэй номерой нэгэдэхи хуудаһанай нээлтэ дээрэ тунхаглагдаба.

«РСФСР-эй Конституцида (Үндэһэн Хуулида) нэмэлтэ болон хубилалтануудые оруулха тухай» Россин Совет Федеративна Социалис Республикын Хуули газетын мү[...]рэй номерто уншагшад[...]норто барлагдаба.

Зэдын райондо [...] тосхон, һууринуудые һ[...] шухала хүдэлмэриин [...] эмхидхэгдэжэ байһан [...] тодоор хөөрэһэн жу[...] Павел Натаевай «Хуби[...]ниинь тодо» гэжэ га[...] очерк номерто олон[...]норто байха.

«Хара дэлгүүрэй [...] хазаарлаха» гэжэ га[...] статья номерто барл[...]

Редактор
Р. Б. ГАРМАЕ[В]

Кино, театрнууд

Театр оперы и балета
Травиата — в 19.
Бурятский академический театр драмы им. Х. Намсараева
Дамдин лама (Круги Сансары) (1926—1938 г.) — в 19-30.
Русский драматический театр
Приятная женщина с цветком и окнами на север — в 19.
«Дружба»
«Дружок веселого бесенка» — в 9-40, «Приказ 027» — в 11-20, 12-50, «Друг бедных» (2 с.) — в 14-20, «Святая кровь» — в 17, 19, 21.
«Прогресс»
Красный зал — Сердце Ангела — в 10, 12-20, 14-40, Киноклуб «Фокус» — Женщина на грани нервного срыва — в 17, 18-50, 20-40.
Зеленый зал — Сети лю[...] серии) — в 10, 12-50, 20-10, Девять лет с экст[...] сами — в 18-30.
«Октябрь»
Сборник мультфильмов[...] 9-40, Последний зов л[...] в 13-20, 15-40, Семья[...] 18, 20-30.
«Родина»
Приключения Элли и [...] в 10, 16-20, Клещ (2 се[...] в 11-20, 14, 18-10, 20-50.
«Байкал»
Смех и горе у Бела мо[...] 16-30, Мистер Питкин [...] врага — в 18-30, 20-30.
«Восток»
Данди по прозвищу Кр[...] (2 серии) — в 15, 17-30, [...]

НАШ АДРЕС:
670000, УЛАН-УДЭ
ул. Каландаришвили, 23

Телефоны редакции: редактор—2-50-96, приемная—2-54-54, зам. редактора—2-68-08, зам. редактора—2-62-62, отв. секретарь—2-50-52, секретариат—2-66-76; отделы: партийной жизни и пропаганды—2-60-91, 2-56-23, промышленности и строительства—2-61-35, агропромышленный—2-64-36, 2-63-86; советского строительства и быта—2-69-58; культуры и школ—2-60-21, 2-57-63; информации—2-34-05; переводов—2-54-93; писем и селькоров—2-67-81; корректорская—2-33-61; выпускающие—2-35-95; собственные корреспонденты: п. Баргузин—91-1-44, г. Северобайкальск—35-73, п. Хоринск—55-6-90, г. Закаменск—31-61, п. Кырен—91-9-79, п. Агинское—3-40-69. Директор издательства—2-37-32, бухгалтерия—2-33-77, вахта—2-56-62.

Газета выходит 300 раз в год. Объем 2 п. л. Индекс подписки газеты 50901.

Газета отпечатана республиканской типографией Госкомиздата Бурятской ССР. Директор 2-40-45.

Заказ № 293.